

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

FIKİH USÛLÜ DİSİPLİNİNDE ÂHÂD HABERİN BİLGİ VE DELİL DEĞERİ

EPISTEMOLOGICAL AND EVIDENTIARY VALUE OF AHAAD (SINGULAR) KHABAR
IN THE DISCIPLINE OF ISLAMIC JURISPRUDENCE

Sadrettin BUĞDA

Muş Alparslan Üniversitesi/İslami İlimler Fakültesi/Temel İslam Bilimleri Bölümü/İslam Hukuku
Anabilim Dalı/ s.bugda@alparslan.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6135-8570

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: Tarihi: 31 Ekim 2021 /31 October 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 12 Aralık 2021 /12 December 2021

Yayın Tarihi / Published: 15 Ocak 2022 / 15 January 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak-Bahar 2022/ January – Spring 2022

Cilt / Volume: 8, Sayı / Issue: 1, Sayfa / Pages: 348-373.

Cite as / Atıf: Buğda, Sadrettin. “Fıkıh Usûlü Disiplininde Âhâd Haberinin Bilgi ve Delil Değeri [Epistemological and Evidentiary Value of Ahaad (Singular) Khabar in the Discipline of Islamic Jurisprudence]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 8/1 (Ocak/January 2022), 348-373.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Şer'î deliller hiyerarşisinde ikinci sırada yer alan sünnet genelde tüm İslâmî disiplinlerde özelde ise fıkıh ve fıkıh usûlü açısından büyük bir öneme sahiptir. Söz konusu öneme binaen âlimler sünnetin sübutu ve delâleti hususunda ciddi bir çaba sarf etmişlerdir. İlk dönemden itibaren fıkıh usûlü disiplininde nakledilen sünnetin Peygamber'e (s.a.v.) aidiyeti ve bilgi değeri hususu tartışılmış ve onu rivayet eden râvî sayısı esas alınarak bir kategoriye tabi tutulmuştur. Epistemolojik değer açısından mütevâtir haber kesin bilgi ifade etmesi nedeniyle kat'î delil kabul edilirken, âhâd haberin bilgi ifade edip etmediği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Âlimler, hem âhâd haberin bilgi değeri hem de şer'î amelî konularda onunla amel etme hususlarında ihtilaf etmişlerdir. Bu çalışma, âlimlerin genel anlamda âhâd haberin özelde ise karinelerle desteklenen haber-i vâhidin bilgi ve delil değeri hususundaki görüşleri delilleriyle birlikte ortaya koymayı amaç edinmektedir. Çalışmada mevzubahis olan âhâd haberin bilgi ve delil değeri hususundaki tartışmaların tespiti ve ortaya konulması için alandaki temel kaynaklar esas alınmış, yanı sıra son dönemlerde yapılan çalışmalara da müracaat edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Fıkıh usûlü, Haber, Âhâd Haber, Bilgi, Delil.

Abstract:

Sunnah, which is in the second rank in the hierarchy of shar'î (juridical) evidences, has a great importance in all Islamic disciplines in general and in terms of Islamic Jurisprudence (fiqh) and fiqh methodology in particular. Due to the importance mentioned above, scholars have made a serious effort about the confirmation and indication of the Sunnah. From the first period, in the discipline of fiqh methodology, the belonging of the transmitted Sunnah to the Prophet (pbuh) and its knowledge value have been discussed and it has been categorized based on the number of narrators who narrated it. In terms of epistemological value, Mutawatir (successive) khabar (knowledge) is accepted as definitive evidence because it expresses certain knowledge, while different opinions have been claimed about whether or not Ahaad (Singular) khabar expresses a knowledge value. Scholars have disagreed both on the knowledge value of Ahaad khabar (knowledge) and on acting with it in matters of shar'î acting. Therefore, This study aims to reveal the views of scholars on the knowledge and evidentiary value of Ahaad khabar together with their evidences. In order to determine and reveal the debates about the knowledge and evidence value of the Ahaad khabar in the study, the main sources in the field of Islamic Jurisprudence (fiqh) were taken as a basis, as well as the recent studies were also applied.

Keywords: Fiqh methodology, Khabar, Ahaad (Singular) Khabar, Knowledge, Evidence.

Extended Abstract

The fact that the Qur'an and Sunnah, which are the main reference of Islamic civilization, is based on riwayat, makes the news and its epistemological value important. It is unanimously fixed that the value of knowledge expressed by the Qur'an is certain and essential. However, the knowledge value of the rumors reported from the Prophet (pbuh) differs according to the quantity of the narrators (ruwat)-such as adl and zabt experts-, the qualifications of the narrators and the degree of soundness. The fact that the words of the Prophet (pbuh) were transmitted to the next generations not verbally but through the narrators and accordingly, since the scholars of the methodology have subjected the subject of news to a broad examination, the epistemological and evidential value of the news differs. They have tried to determine the epistemological and evidential value of the news and to provide methodological material to the scholars in order to put the verses -that constitute the ground of Islamic thought- and solutions of the shar'i and practical issues into practice correctly.

Usul (methodology) scholars divided the news into parts from different angles in order to determine the information and evidence value. As they are qualification for the news Usulists first categorized the news as true, false, and unknown to be true or false. Usul scholars, secondly, categorized the news in terms of whether it expresses definite information or not, and divided it into two as mutawatir and ahad according to the quantity of the narrator. They divided the âhâd news into two categories as mustefid/meşhur and khabar-i wahid, based on the density of narrators.

The Usulists agreed that mutawatir khabar requires definite knowledge, but they disagreed on whether the definite knowledge that occurs with tawatir is necessary or theoretical/indicated/kesbî. According to the majority of the usulists, the definite knowledge that occurs with tawatir is essential and occurs directly and necessarily. Some usulists, on the other hand, claimed that the information in question was theoretical.

Although the scholars of the usul treat the mustafid/famous news together with the khabar-i wahid within the scope of ahad news, they have declared that the information that occurs with mustafid/famous news and the information expressed by the khabar al-wahid are not the same. Because, even though the famous news is at the level of tawatir in the second and third layers in terms of the density of its narrators, it has the suspicion of being munfasil. Therefore, the suspicion that the mustafid news is munfasil has also affected the information value it expresses. In addition, although mustafid/famous news has the characteristics of ahad news for the first layer, its widespread acceptance in the second and third generations minimizes its weakness and keeps it above the level of ahad news. This differentiates its epistemological value. According to the jumhur, mustafid news expresses definite information like mutawatir news, but mutawatir news expresses essential knowledge, while mustafid news expresses theoretical/kesbî knowledge. According to some scholars such as Isa b. Ebân, mustefid/famous news constitute ilmu't-tuma'nine. According to Al Juwayni and Ghazâlî, mustefid means news zann-i galib.

The majority of the scholars of the usul said that the khabar al-wahid, which is supported by an external element that removes factors such as ignorance and doubt, expresses definite knowledge. The epistemological value of khabar al-wahid, which is not supported by an external element, is conjecture (zann) according to the majority. According to Haris al-Muhâsebî, most of the Zahirites and the majority of the hadithists, the khabar al-wahid requires definite knowledge. According to some scholars, khabar al-wahid constitutes apparent knowledge.

Usul scholars agreed that it is permissible to act according to the khabar al-wahid in matters related to daily life, fatwa and martyrdom. However, they disagreed on whether or not the khabar al-wahid constitutes evidence for mujtahids in shar'i and practical issues. The main reason for the debate is whether the conjecture (zann) has a value in shar'i and practical issues. Based on the idea that it is possible to be responsible from deeds as it is possible to be responsible from both knowledge and deeds in shar'i matters, the jumhur have argued that it is wâjib to act according to the khabar al-wahid in shar'i and practical issues. According to the Ahl-i hadith, it is wâjib to act in accordance with the khabar al-wahid in shar'i and practical issues. According to some scholars belonging to the Mutazila and Rafizi sects and some scholars such as Ibn Ulayya, it is not wâjib to act with the khabar al-wahid, although it is permissible to act on it. According to al-Kâsânî, some Zahirîs and the majority of the sect of qadariyya, it is not rationally permissible to act according to the khabar al-wahid.

Giriş

İslam medeniyetinin temel referansı olan Kur'ân ve sünnetin nakle dayalı olması haberi ve haberin epistemolojik değerini önemli kılmaktadır. Kur'ân'ın ifade ettiği bilgi değerinin kat'î ve zarurî olduğu hususu icmâ'en sabittir. Ancak Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen haberlerin bilgi değeri râvilerin yoğunluğuna, –adil ve zabt ehli gibi- râvi vasfına ve sıhhat derecesine göre farklılık arz etmektedir. Her ne kadar Peygamber'in (s.a.v.) sözleri, kendisinden şifahî bir şekilde dinleyen birinci nesil açısından bilgi ve delil değeri kat'î olsa da kendilerine rivayet yoluyla ulaşan diğer nesiller için durum farklıdır. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerinin sonraki nesillere şifahi değil de râviler vasıtasıyla ulaşılmış olması; buna bağlı olarak haberin epistemolojik ve delil değerinin farklılık arz etmesinden dolayı usûl âlimleri haber konusunu geniş bir şekilde incelemeye tabi tutmuşlardır. Onlar İslam düşünce zeminini oluşturan nasların, şer'î ameli meselelerin çözümünde doğru bir şekilde pratiğe geçirilmesi için haberlerin epistemolojik ve delil değerini tespit edip alanla ilgilenen âlimlere metodolojik anlamda malzeme sunmaya gayret etmişlerdir.

İslâm hukuk metodolojisinde erken dönemden itibaren sünnet bahsinde hadisi rivayet eden râvinin yoğunluğuna göre haber/hadis farklı kategorilere ayrılmıştır. Ancak ilk dönemlerde mütevâtir ve âhâd haber şeklinde ikili bir tasnife tabi tutulmuştur. Dolayısıyla ilk dönemde râvi sayısı tevâtür derecesine varmayan hadislerin tamamı âhâd haber kapsamında değerlendirilmiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde her mezhep, kendi sistematiği içinde haberin tasnifini farklı şekillerde yapmıştır. İlk dönem Hanefî âlimlerinden İsa b. Ebân (öl. 221/836) ve muteahhir Hanefî âlimleri haberi; mütevâtir, meşhûr ve âhâd şeklinde üçlü tasnife tabi tutmuşlardır.¹ İlk dönem Hanefî âlimlerinden Cessâs ise epistemolojik değer ve râvi yoğunluğuna göre haberi mütevâtir ve mütevâtir olmayan şeklinde ikiye ayırmıştır.² Daha sonra ele alınacağı gibi Cessâs ve onun gibi düşünenler, cumhurun aksine meşhûr haberi mütevâtirin kapsamında değerlendirmişlerdir.³ İlk dönem Mütakellimîn usûlcülerden Ebû

¹ Ebu'l-Hasan Ebu'l-Usr Ali b. Muhammed el-Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl* (Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi Merkez-ı İlim ve Adâb, ts.), 150-153; Alâuddîn Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî* (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 2/360, 368-370.

² Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fî'l-usûl*, thk. Ucayl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Vizâretu'l-Evkâf, 1414/1994), 3/35.

³ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Usûl*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 1/291-292. Hanefî âlimlerinden Debûsî meşhuru mütevâtir haberi kapsayacak şekilde geniş bir anlamda kullanmaktadır. O, başta haberi meşhûr ve garîb şeklinde kategorize ederek akabinde meşhuru mütevâtir ve müstehir şeklinde iki kısma ayırmaktadır. Debûsî, garîb haberi de müstenker olmayan/makbul ve müstenker şeklinde kısımlara ayırır. Debûsî, müstehir kavramı (Debûsî, *Takvîmu'l-edille* eserinin 211. sayfasında müstehir yerine meşhûr kavramı kullanarak söz konusu tanımı yapmaktadır. Daha önce onun yaptığı taksim esas alınarak onun burada müstehiri kastettiği söylenebilir.) “birinci tabaka yani sahabe döneminde haber-i vâhid olan ancak ikinci ve üçüncü tabakalar itibarıyla mütevâtir seviyesinde olan haber” şeklinde tanımlamaktadır. Dolayısıyla şunu söylemek mümkündür: Debûsî'nin müstehirden kastettiği şey daha sonra literatürde meşhûr olarak nitelenen haberin kendisidir. Ebû Zeyd Abdullâh b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Takvîmu'l-edille fî usûli'l-fıkâh*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 207.

Bekr es-Sayrafî (öl. 330/941) ve el-Kaffâl eş-Şâşî (öl. 365/979) haberi mütevâtir ve âhâd şeklinde iki kısma ayırmışlardır. Bunlar, mustefîd ile mütevâtirin aynı şeyi ifade ettiklerini belirtmişlerdir.⁴ Ebû İshâk el-İsferâyînî (öl. 418/1027), Ebû Mansûr el-Bağdâdî (öl. 429/1037) ve İbn Berhân (öl. 518/1124) gibi bazı mutekellîm usûlcüler ise haberi mütevâtir, müstefîd ve âhâd şeklinde üçe ayırmışlardır.⁵ Mutekellîmîn usûlcülerden Seyfeddin el-Âmidî (öl. 631/1233) ve İbnu'l-Hâcib (öl. 646/1249) gibi bazı âlimler ise müstefîd haberi de âhâd haber kapsamında değerlendirmişlerdir.⁶

Usûl âlimleri haber-i vâhidin dinî konularda hüccet sayılabilmesi için haberin birtakım şartları haiz olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu şartlardan bazısı râviye taalluk ettiği gibi bazısı haberin kendisine bazısı da haberin muhtevasına taalluk etmektedir. Çalışmanın hacmi dikkate alınarak söz konusu çalışmada bunun detayına girilmeyecektir.

1. Epistemolojik Değer Açısından Haberin Kısımları

Başta usûl ulemâsı olmak üzere İslam âlimleri ilk dönemlerden bu yana bilgi edinme kaynaklarının neler olduğu hususunu ele alarak bilgi nazariyesini oluşturmak için çaba sarf etmişlerdir. İslâm ulemâsı bilgi edinme kaynaklarının akıl, sağlam duyular ve haber olmak üzere üçe ayrıldığını belirtmişlerdir.⁷ Haberin bilgi kaynağı olması hasebiyle akıl ve duyulardan daha genel ve şer'î kaynağın en önemli unsuru olması nedeniyle İslâm ulemâsı habere daha çok önem vermişlerdir. Haberi önemli kılan unsurlardan biri de metafizik konularda olduğu gibi akıl ve duyularla ulaşılabilmemesi mümkün olmayan bilginin kaynağı olmasıdır.

Usûl ulemâsı, haberin kuramsal zeminini oluştururken onu farklı açılardan kısımlara ayırmışlardır. Söz konusu kısımlandırmayı şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. Bilginin vasfı olması hasebiyle haber. Usûl ulemâsı, haber verilen şeyin vasfı olması yönüyle haberi iki kısma ayırmışlardır. Birincisi, “bilgi verilen şeyden olduğu gibi haber

⁴ Bedruddîn Muhammed b. Behâdir ez-Zerkeşî, *el-Babru'l-muhît fî usûli'l-fıkâh* (b.y.: Dâru'l-Kutubî, 1414/1994), 6/119.

⁵ Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî, *İyâru'n-nazar fî 'ulmi'l-cedel*, thk. Ahmed Muhammed Arrûbî (Kuveyt: Esfâr li Neşri Nefisi'l-Kutub, ts.), 293; İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Me'âlî Abdulmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Burbân fî usûli'l-fıkâh*, thk. Abdulazîm Mahmûd ed-Dîb. (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 2012), 1/337; İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Me'âlî Abdulmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *et-Telhîs fî usûli'l-fıkâh*, thk. Abdullah Culim en-Nebâlî – Beşîr Ahmed el-Ömerî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, ts.), 1/212; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-Gazzâlî, *el-Menbûl min ta'lîkâti'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto (Beyrut: Dâru'l-Fikr el-Mu'âsır, 1419/1998), 333; Zerkeşî, *el-Babru'l-muhît*, 6/119.

⁶ Ebû'l-Hasen Seyfuddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-abkâm*, thk. 'Abdurrazzâk 'Affî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1402), 2/31; Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus Ebû Amr Cemâluddîn İbnu'l-Hâcib, *Muhtasarü Müntehe's-sûl ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, thk. Nezîr Hamâdû (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1427/2006), 533; Zerkeşî, *el-Babru'l-muhît*, 6/119.

⁷ Ebu'l-Abbâs Takıyyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn İbn Teymiyye el-Harrânî, *Der'u te'ârûşî'l-akl ve'n-nakl*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Suudi Arabistan: Câmî'atu'l-İmâm Muhammed bin Suûd, 1411/1991), 1/179.

vermektedir”⁸ ve “haberın nispeti vakaya mutabık olmasıdır”⁹ şeklinde tanımlanan doğru haberdır. İkincisi ise “vakıanın hilafına haber vermektir”¹⁰ şeklinde tanımlanan yalan haberdır.¹¹ Sem’ânî (öl. 489/1096), Gazzâlî (öl. 505/1111) ve Âmidî gibi bazı usûlcüler bunlara ilaveten doğru ve yalan olduğu bilinmeyen haber şeklinde üçüncü bir haber türünden daha söz etmektedirler.¹² Ebu’l-Hüseyn el-Basrî (öl. 436/1044) üçüncü şıkkın varlığını Câhız’a (öl. 255/869) nispet etmektedir.¹³ Usûl disiplininde doğru haber için mütevâtir haberler, Allah (c.c.) ve Peygamber’in (s.a.v.) verdiği haberler, icmâ’ ehlinin haberleri örnek olarak verilmektedir. Mezkûr haberlerin aksi ve aklın zaruriyatına aykırı olan haberler de yalan haberler için örnek olarak zikredilmektedir. Doğru ve yalan olduğu kesin olarak bilinmeyen ancak adalet ve doğrulukla tanınan kişilerin haberleri doğru sanılan haberler kategorisinde değerlendirilirken, yalan ile şöhret kazanan kişilerin haberleri de yalan olarak zannedilen haberler şeklinde kabul görmektedir. Doğru veya yalancı olduğu hususunda bir şey bilinmeyen kişilerin haberleri de şüpheli haber olarak telâkki edilmektedir.¹⁴

b. Bilgiyi ifade edip etmeme yönüyle haber. Usûlcüler, bilgiyi ifade edip etmeme yönüyle de haberi farklı kısımlara ayırmışlardır. Onlara göre haber vasıtasıyla edinilen bilgilerin bir kısmı ilim ifade ederken diğer bir kısmı ise zan ifade etmektedir. İlim ifade eden haberlerin doğruluğunun bir kısmı zarurî bir şekilde oluşurken, diğer bir kısmı ise nazarîdir.¹⁵ Haberlerin doğruluğu bilgisi zaruri olarak hâsıl olan bilgiler, kat’î/yakın bilgi ifade etmektedirler. Haberlerin doğruluğu bilgisi nazarî olanalar ise bir kısmı bilgiyi ifade ederken bir kısmı ise bilgiye yakın zan ifade etmektedir.¹⁶ Bir kısım haberlerin bilgi değil sadece zan ifade ettiği bilgisi de önemli bir husustur.¹⁷

⁸ Ebu’l-Vefâ Alî b. Akıl b. Muhammed b. Akıl el-Bağdâdî, *el-Vâdib fi usûli’l-fıkıh*, Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1420/1999), 1/375.

⁹ Sa’uddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn et-Teftâzânî, *Şerbu’t-tehvîb ala’t-Tavdîb* (Mısır: Mektebetu Sabîh, ts.), 1/287

¹⁰ Ebu’l-Feth Alâuddîn Muhammed b. Abdilhamîd el-Üsmendî, *Bezli’u’n-nazar fi’l-usûl*, Muhammed Zekî Abdullber (Kahire: Mektebetu’t-Turas, 1412/1992), 367.

¹¹ Ebu’l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa’d el-Bâcî, *el-İşâre fi mâ’rifeti’l-usûl ve’l-vicâze fi mâ’na’d-delîl*, thk. Muhammed Alî Firkus (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1416/1996), 233; Cüveynî, *et-Telbîs*, 2/280; Üsmendî, *Bezli’u’n-nazar*, 366-367; Ebu’l-Feth Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Berhân el-Bağdâdî, *el-Vusûl ile’l-usûl*, thk. Abdullhamîd Ali Ebû Zuneyd (Riyad: Dâru’l-Me’ârif, 1404/1984), 2/131.

¹² Ebû’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbar et-Temîmî el-Mervezî es-Sem’ânî, *Kavâti’u’l-edille fi’l-usûl*, thk. Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1418/1999), 1/324; Âmidî, *el-İbkâm*, 2/12.

¹³ Ebu’l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib el-Basrî, *el-Mu’temed fi usûli’l-fıkıh*, thk. Halîl el-Miss (Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1043), 2/75-76; Abdullah Karaman, “Mu’tezilî Usulcü Ebu’l-Hüseyn el-Basrî’ye Göre Bilgi Kaynağı ve Delil Olarak Âhâd haber”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi (Bilimsel Birikim)* 3/3 (2003), 169.

¹⁴ Âmidî, *el-İbkâm*, 2/12-13; Ebû Muhammed Şerefuddîn Abdullâh b. Muhammed b. Alî İbnu’t-Tilimsânî, *Şerbu’l-Me’âlim fi usûli’l-fıkıh*, thk. Âdil Abdulmevcûd – Alî Muhammed Mu’avved (Beyrut: ‘Âlemu’l- Kutub, 1419-1999), 2/132-133.

¹⁵ Zarurî bilginin tezahüründe kişinin iradesi ve çabası söz konusu olmazken nazarî bilginin tezahüründe ise kişinin gayreti ve düşünme faaliyeti söz konusudur.

¹⁶ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, 4/9-10.

¹⁷ Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Mustasfâ fi’l-ilmî’l-usûl*, thk. Muhammed Abdusselâm Abdüşşâfî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1413/1993), 106.

2. Âhâd Haberinin Tanımı

Usûl disiplininde “haberü'l-âhâd” ve “haberü'l-vâhid” şeklinde ifade edilen haberin farklı şekilde tanımı yapılmıştır. Usûl disiplininde âhâd haberle ilgili yapılan tanımların bir kısmında râvî sayısı ön plana çıkarken diğer bir kısmında ise haberin bilgi değeri ön plana çıkmaktadır. İmâm Şâfiî âhâd haberi “Peygamber’e (s.a.v.) veya ondan başka bir kişiye nispet edilmek üzere tek bir kişinin tek bir kişiden rivâyet ettiği haber” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁸ Mezkûr tanıma göre âhâd haber, tüm tabakalarda tek bir râvinin rivâyet ettiği haber şeklinde anlaşılabilir da aslında Şâfiî’nin burada haberin hüccet sayılabilmesi için râvî sayısının en azına işaret ettiğini söylemek mümkündür. Bazıları Şâfiî’nin âhâd haberin tanımını örnek göstererek ilk dönemlerde âhâd haberden kastedilen şeyin yalnız tek kişinin rivâyet ettiği haber olduğunu ancak daha sonra âhâd haber anlayışında ciddi bir değişikliğin olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁹ Cessâs “mütevâtir olmayan” sözüyle kastettiği âhâd haberi şöyle tanımlamaktadır “tek bir kişinin veya bir topluluğun aktardığı haberdir. Ancak (haberi rivayet eden topluluğun) benzerlerinin söz konusu haber üzerinde anlaşmaları ve onun aktarılmasında ittifak etmeleri mümkündür.”²⁰ Bu tanıma göre haberi rivayet eden râvilerin yoğunluğu ne kadar olursa olsun şayet kendi aralarında haber üzerinde anlaşmaları imkân dâhilinde ise onların aktardığı haber âhâd kapsamında değerlendirilmektedir. Ebû İshâk eş-Şîrâzî (öl. 476/1083) ise “tevâtür seviyesine ulaşmayan haber” şeklinde âhâd haberi tanımlamaktadır.²¹ İlk bakışta Şîrâzî’nin mezkûr tanımı, râvî sayısı odaklı olduğu hissi uyandırır da gerçekte epistemolojik değer odaklı bir tanımdır. Onun hem tanımdan sonra âhâd haberi epistemolojik değer açısından ele alıp taksime tabi tutması hem de tanımda zikrettiği “tevâtür seviyesi” ifadesi yani tevâtürü esas alıp âhâd haberi tanımlaması bunun bir göstergesidir. Zira o, epistemolojik değeri esas alarak tevâtürü şu şekilde tanımlamaktadır: “Verilen haber ile zarurî bilginin oluşmasına neden olan haberdir.” Dolayısıyla onun tevâtür tanımında zarurî bilgiyi esas alması söz konusu âhâd haberin tanımında da bilgiyi esas aldığı bir delildir. Epistemolojik değeri esas alarak âhâd haberi tanımlayan usûlcülerden biri de İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî’dir (öl. 478/1085). Cüveynî, “Ameli gerekli kılan ancak (zarurî) bilgiyi oluşturmayan” şeklinde âhâd haberi tanımlamaktadır.²² Mezkûr tanımlarda görüldüğü gibi bazı tanımlarda râvî yoğunluğu esas alınırken bazılarında ise haberin bilgi değeri esas alınmıştır.

¹⁸ Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 369-370.

¹⁹ Talat Koçyiğit, *Hadis İstılabları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980), 22.

²⁰ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/37.

²¹ Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, thk. Abdulmecîd et-Türkî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988), 2/578.

²² İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Me'âlî Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Metnü'l-varakât* (Suudi Arabistan: Dâru's-Sümay'î, 1427/2006), 15.

3. Âhâd Haberinin Kısımları

Âhâd haberinin bilgi değerine geçmeden önce onun kısımlarına değinmekte yarar vardır. Zira âhâd haberinin bilgi değeri âhâd haberinin kısımlarına göre farklılık arz etmektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi fıkıh usûlü eserlerinde râvinin yoğunluğuna göre haber/hadis farklı kategorilere tabi tutulmuştur. Hanefî usûlcülerden İsa b. Ebân ve muteahhir Hanefî âlimler, haberi mütevâtir, meşhûr ve âhâd şeklinde üçlü tasnife tabi tutmuşlar, başka bir ifadeyle mütevâtir ve âhâd arasında üçüncü bir şıkın varlığını kabul etmişlerdir. Bazı Mütakellim usûlcüler de haberi üçlü tasnife tabi tutmuşlar, ancak bunlar meşhûr ifadesi yerine müstefid lafzını kullanmışlardır.²³ Mütakellim usûlcülerin ekseriyeti ise ilk dönemlerden itibaren haberi başta mütevâtir ve âhâd şeklinde ikili bir tasnife tabi tutmuşlardır.²⁴ Bu âlimlere göre mütevâtir ile âhâd haber arasında üçüncü bir şıkın varlığı söz konusu değildir. Haberi başta ikiye ayıran Mütakellim usûlcüler, râvi yoğunluğuna göre âhâd haberi kendi içinde farklı kısımlara ayırmışlardır. Bu âlimler, âhâd haberi genellikle müstefid ve müstefid olmayan şeklinde iki kısma ayırmaktadırlar.²⁵ Bazı usûlcülere göre bir haberin müstefid kapsamına girebilmesi için râvi sayısı dört veya dörtten fazla olmalıdır. Âmidî ve İbnu'l-Hâcib de bu görüşü benimsemişlerdir.²⁶ Hadis âlimlerine göre ise râvi sayısı üç ve üçten yukarı olan haberler müstefid kapsamında değerlendirilmektedir.²⁷ Ebû Hâmid el-İsferâyîni (öl. 406/1016), Ebû Hâtim el-Kazvîni (öl. 440/1049), Ebu İshak eş-Şîrâzî, Tâcuddîn es-Subkî (öl. 771/1370) gibi bazı usûlcülere göre ise bir haberin müstefid olarak kabul görülmesi için râvi sayısının iki ve ikiden fazla olması gerekir.²⁸ Bazı usûlcüler meşhûru müstefidin eş anlamlısı olarak telakki ederken, bazıları ikisinin farklı olduğunu ifade etmişlerdir.²⁹ Bunlar başlangıçta râvi sayısı üç olup ancak sonraki devirlerde tevâtür seviyesine

²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî el-Mâzerî, *İdâbu'l-mahsûl min Burhâni'l-usûl*, thk. Ammâr et-Tâlibî (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1421/2001), 419; Ebû Yahyâ Zeynuddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Gâyetu'l-nüsûl ilâ şerhi Lübbi'l-usûl* (Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyyeti'l-Kubrâ, ts.), 102.

²⁴ Mâzerî, *İdâbu'l-mahsûl*, 1421/2001, 419.

²⁵ Ebu'r-Rebî' Necmuddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm et-Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-ravâa*, Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1407/1987), 2/108.

²⁶ Âmidî, *el-İhkâm*, 2/31; İbnu'l-Hâcib, *Muhtasaru Müntebe's-sûl*, 533.

²⁷ Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvi fî şerhi Takrîbi'n-Nevevi*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (b.s.: Dâru Tayyibe, ts.), 2/621.

²⁸ Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Subkî, *el-İhbâc fî şerhi'l-Minhâc*, thk. Ahmed Cemâl ez-Zemzemî – Nûreddîn Abdulcebbâr Sağîrî (b.s.: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1424/2004), 5/1863; Bedruddîn Muhammed b. Behâdîr ez-Zerkeşî, *Teşnîfü'l-mesâmi' bi-Cem'i'l-cevâmi'* (*Şerhu Cem'i'l-cevâmi'*), thk. Seyyid Abdulazîz – Abdullah Rabî' (Kahire: Mektebetu Kurtuba li'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî. 1418/1998), 2/959.

²⁹ Ebu's-Senâ Şemsuddîn Mahmûd b. Abdurrahmân b. Ahmed el-İsfahânî, *Şerhu Muhtasari İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Müzhir Bekâ (Suudi Arabistan: Dâru'l-Medenî, 1406/1986), 1/656; Zekeriyâ el-Ensârî, *Gâyetu'l-nüsûl ilâ şerhi Lübbi'l-usûl*, 102; Muhammed b. Ahmed b. Abdulazîz b. Alî İbnu'n-Neccâr el-Fütühî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münür*, thk. Muhammed Zuhayl - Nezîr Hamâd (Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1413/1993), 2/345; H. Yunus Apaydın, "Meşhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/371; Davut Eşit, "Şâfi'î Fıkıh Usûlünde Müstefid Haber", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/2 (2018), 76-77. Hanefî âlimlerinden Serahî de müstefid tabirini meşhûr anlamında kullandığı görülmektedir. Serahî umûmu'l-belvâ konusunu ele alırken Hanefî alimlerin de umûmu'l-belvâya dair bazı konularda haber-i vâhid ile amel ettiklerini söyleyen kişiler cevap mahiyetinde şunları söylemektedir: *فَلَمَّا قَامَا قَبْلَنَا خَيْرَ الْوَاحِدِ فِي هَذَا الْحِكْمِ؛ لِأَنَّهُ: "Biz bu hükümde haber-i vâhid*

ulaşmayan haberi müstefid ancak başlangıçta râvi sayısı bir veya iki olan haberi de meşhûr olarak belirtmişlerdir.³⁰ Hadis âlimleri müstefid/meşhûr olmayan haberi de kendi içinde *azîz* ve *garîb* olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Hadis âlimlerine göre râvi sayısı iki olan haberler *azîz* olarak değerlendirilirken râvi sayısı bir olan haber ise *garîb* olarak değerlendirilmektedir.³¹ Son dönem bazı usûl eserlerinde de hadisçilerin mezkûr sınıflandırması zikredilmiştir.³²

4. Âhâd Haberin Bilgi Değeri

Âhâd haberin bilgi değeri, haberin kategorisine göre farklılık arz etmektedir. Müstefid haberin ifade ettiği bilgi değeri ile râvi yoğunluğuna göre müstefid haberden düşük olan haberlerin bilgi değeri eşit şekilde kabul görülmemiştir. Dolayısıyla haberin her iki kategorisinin ayrı ayrı ele alınması daha uygun olacaktır.

4.1. Müstefid haber

Yukarıda geçtiği gibi bazı Mütakellim usûlcüler müstefid ile meşhûr tabirlerinin eş anlamlı olduğunu ifade etmişlerdir. Bazıları ise birinci tabakadaki râvi sayısını esas alarak ikisinin farklı olduğunu beyan etmişlerdir. Ancak her ne kadar söz konusu kavramlar arasında bir fark olduğu iddia edilse de Mütakellim usûlcülerin müstefid haberden kast ettikleri şey ile Hanefî usûlcülerin meşhûr haberden kast ettikleri şey aynı olduğu söylemek mümkündür. Zira bu âlimlere göre hem müstefid hem de meşhûr haber, haber-i vâhid ile mütevâtir haber arasında bir bilgiyi ifade etmektedir.

Ebû Bekr es-Sayrafî, el-Kaffâl eş-Şâsî ve Sem'ânî gibi âlimlerin müstefidi mütevâtirin eş anlamlısı olarak telakki etmeleri; İbn Fûrek (öl. 406/1015) Ebû İshâk el-İsferâyînî, Ebû Mansûr el-Bağdâdî ve İbn Berhân gibi bazı mütakellim âlimleri müstefid haberi mütevâtir ile âhâd haber arasında bir ara kademe olarak değerlendirmeleri ve mütakellim usûlcülerin büyük çoğunluğu tarafından müstefid haberin âhâd haber kategorisinde kabul edilmesi nedeniyle usûl disiplininde müstefid haberin epistemolojik değeri için farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Müstefidi mütevâtirin eş anlamlısı olarak değerlendirenlere göre mütevâtir haberin bilgi değeri ne ise müstefid de aynı şeydir. Zira bunlara göre her iki kavram da aynı haber türü için kullanılmaktadır.

kabul ettik. Zira Peygamber'in (s.a.v.) bunu yaptığı ve onun yapılmasını emrettiği hususu şöhret bulmuştur...ama filinin aslı (Peygamber'in (s.a.v.) bunları icra ettiğine dair asıl ise) müstefid şeklindeki nakil ile ispat ettik." (Serahsî, *el-Uşûl*, 1/369).Görüldüğü gibi Serahsî burada "مستفيع" tabirini meşhûr ifadesini karşılayacak şekilde kullanmıştır. Zira gusûl esnasında ağız ve buruna su verilmesinin gerekliliği ve vitir namazı hükmünün vâcib oluşu yönündeki haberlerin tevatür ile nakledildiğine dair herhangi bir iddia bulunmamaktadır. Ancak Hanefî âlimleri bu haberlerin meşhûr olduğunu ileri sürmüşlerdir. Serahsî ayrıca eserinde müstefid kavramını meşhûr tabirini karşılayacak şekilde mütevâtir kavramının karşısı olarak mütevâtir tabiriyle birlikte zikreder. Serahsî, *el-Uşûl*, 1/366. Ayrıca bk. Serahsî, *el-Uşûl*, 1/323, 2/201; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/17.

³⁰ Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tabbîr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403/1983), 2/235.

³¹ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 2/261.

³² Muhammed el-Hasan ed-Dedû eş-Şankitî, *Şerbu'l-Varakât* (b.s.: Mevki'u Şezerâti Şankitîyye Ala's-Şebeketi'l-Ankebûtiyye ts.), 91.

Müstefid haberi mütevâtir ile âhâd haber arasında bir ara kademe olarak gören âlimler, müstefid haberin bilgi değeri hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Müstefid haberi mütevâtir ile âhâd haber farklı olarak gören mütekellim usûlcülerden İbn Fûrek, Ebû İshâk el-İsferâyînî, Ebû Mansûr el-Bağdâdî gibi âlimler, müstefid haberin de mütevâtir haber gibi bilgi gerektirdiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak her iki haberin râvi yoğunluğunun farklı olması, iki haberin ifade ettiği bilginin farklılaşmasına neden olmuştur. Mezkûr âlimlere göre mütevâtir haber zarurî bilgiyi gerektirirken müstefid haber kesbî/nazarî bilgiyi gerektirmektedir.³³ Cüveynî ve Gazzâlî müstefid haberin mütevâtir gibi bilgi gerektirdiğini söyleyen Ebû İshâk el-İsferâyînî'yi mezkûr iddiasından dolayı eleştirmektedirler. Cüveynî, müstefid haberin zann-i galib ile doğru olduğunu ancak bunun ilim gerektirmediğini ifade eder. O, edinen tecrübenin (اطراد الاعتقاد) ve örfün bunun kesin doğruluğuna hükmetmediğini belirterek tecrübe ve örfü kendi görüşüne dayanak olarak göstermektedir.³⁴ Gazzâlî ise adil insandan yalan sadır olması muhal olmadığından dolayı tevâtür derecesine varmayan müstefid haberde yanılmanın ve söz konusu haber üzerinde anlaşmanın mümkün olabileceğini söyleyerek müstefid haberin mütevâtir haber gibi bilgi gerektirmeyeceğini beyan etmektedir.³⁵ Görüldüğü gibi Cüveynî, Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin üçlü haber tasnifine itiraz etmemektedir. Fakat o, müstefid haberin mütevâtir gibi bilgiyi ifade etmediğini ancak zann-i galib ifade ettiğini belirtmektedir. Gazzâlî ise her ne kadar usûl eserlerinde haberi üçlü tasnife tabi tutmasa da Ebû İshâk el-İsferâyînî'ye cevap mahiyetinde dile getirdiği mezkûr ifadesinden hareketle onun da müstefid haberi kabul ettiği söylenebilir. Gazzâlî, usûl eserleri dışında *Mi'yârü'l-ilm fi fenni'l-mantık* ve *Faysalu't-tefrîka* adlı eserlerinde haberler arasında müstefid haberi açıkça zikretmektedir. Gazzâlî *Mi'yârü'l-ilm adlı eserinde* kesinlik değeri taşımayan önermelerden makbûlâtı tanımlarken âhâd haberi de buna örnek vererek –epistemolojik değer açısından- âhâd haberin zannın farklı derecelerini gerektirdiğini belirtir. O, sahih hadis kaynaklarında geçen müstefid haberin bir kişinin naklettiği haber gibi olmadığını ve zannın derecelerinin sayılmayacak kadar çok olduğunu ifade eder. Dolayısıyla o, söz konusu eserinde müstefid haberi âhâd haber kapsamında değerlendirmekte ancak diğer âhâd haberlerden ayırarak bunun –bilgi açısından- zannın daha üst bir mertebesini ifade ettiğini dile getirmektedir.³⁶ Gazzâlî, *Faysalu't-tefrîka* adlı eserinde ise tevâtür olarak sabit olan haberin tevâtür şartlarını taşıyıp taşımadığına dikkat edilmesi gerektiğini, zira bazen müstefid haberin mütevâtir sanıldığını ifade eder akabinde mütevâtir haberin bilgi gerektirdiğini belirtir. Gazzâlî mezkûr eserinde hem kavramsal olarak hem de epistemolojik değer açısından

³³ Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-ferak* (Beirut: Dâru'l-Afâk el-Cedîde, 1977), 313; Cüveynî, *el-Burbân*, 1/337; Zerkeşî, *el-Babru'l-mubût*, 6/120-121.

³⁴ Cüveynî, *el-Burbân*, 1/337.

³⁵ Gazzâlî, *el-Menhûl*, 333.

³⁶ Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-Gazzâlî, *Mi'yârü'l-ilm fi fenni'l-mantık*, thk. Süleymân Dünyâ (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1961), 197-198.

mütevâtir ile müstefid haberleri açık bir şekilde birbirinden ayırt etmektedir.³⁷ Netice itibariyle şunu ifade etmek mümkündür: Hem Cüveynî'ye göre hem de Gazzâlî'ye göre epistemolojik değer açısından müstefid haber bilgiyi değil zannın üst mertebesini ifade etmektedir.

Meşhûr haberi âhâd haber ile mütevâtir haber arasında bir ara kademe olarak gören Hanefî âlimlerin meşhûr haberin bilgi değeri hususundaki tartışmalarının da burada zikredilmesi önemli bir husustur.

Meşhûru mütevâtirin bir kısmı olarak değerlendiren Cessâs, meşhûr haberin de mütevâtir gibi kat'î bilgi ifade ettiğini belirtmektedir. Fakat ona göre mütevâtir haber ile elde edilen bilgi zarurî iken meşhûr haber ile hâsıl olan bilgi nazaridir/kesbidir.³⁸ Cessâs'ın meşhûr haberi mütevâtirin bir kısmı olarak değerlendirmesi dolayısıyla onun meşhûr haber hususunda Ebû Bekr es-Sayrafi ve el-Kaffâl eş-Şâşi gibi müstefid tabirini mütevâtirin eş anlamlısı olarak değerlendiren âlimlerle aynı görüşte olduğu söylenebilir.³⁹ Ancak aralarında ince bir fark bulunmaktadır. Zira es-Sayrafi ile el-Kaffâl eş-Şâşi'ye göre müstefid mütevâtirin diğer bir ismidir. Dolayısıyla onlara göre müstefid haber zarurî bilgiyi sağlarken Cessâs'a göre ise meşhûr haber nazari bilgiyi sağlamaktadır.

İsâ b. Ebân, Ebu'l-Usr el-Pezdevî (öl. 482/1089), Şemsuleimme es-Serahsî (öl. 483/1090) gibi müstefid/meşhûr haberi mütevâtir ile âhâd haber arasında bir ara kademe olarak gören Hanefî âlimlere göre meşhûr haberin bilgi değeri ilmu't-tuma'nînedir (nefsin idrak ettiği şey üzerine sükûn ve istikrar bulmasıdır). Zira söz konusu haberin râvi yoğunluğuna göre âhâd haberden üstün ve mütevâtirden düşük olması onun epistemolojik değer açısından da zan ifade eden âhâd haberden üstün ve kat'î bilgiyi sağlayan mütevâtirden düşük bir ara mertebeyi ifade etmesi gerekir. Bu da ilmu't-tum'nîne olarak ifade edilen epistemolojik değerdir. Serahsî, neden meşhûr haberin kesin bilgiyi ifade etmediği konusuna da değinmektedir. Ona göre bir haberin kat'î bilgi ifade edebilmesi için haberin, yalandan masûm olan kişiye (Peygamber'e s.a.v.) muttasıl olmama şüphesi taşımaması gerekir. Meşhûr haber, râvi yoğunluğu açısından her ne kadar ikinci ve üçüncü tabakada tevâtür derecesine ulaşsa da ancak asıl itibariyle munfasıl olma şüphesi taşımaktadır. Haberinin munfasıl olma şüphesi taşınması nedeniyle onun kesin bilgi ifade etmesi düşünülemez.⁴⁰ Meşhûr haberin ilk tabakadaki âhâd haber özelliğini gösterse de ikinci ve üçüncü nesilde yaygın kabul görmesi ondaki zaafı minimize ederek onu âhâd haber seviyesinden daha yüksek tutmaktadır. Bu da onun epistemolojik değerini yükseltmektedir. Debûsî'ye göre de müştehir/meşhûr haber ilmu't-tuma'nîneyi ifade etmektedir.⁴¹ Ancak ilmu't-tuma'nîneden maksadın ne olduğu hususunda da bir kapalılık bulunmaktadır. Ruhâvî (öl. 1000/1591), ilmu't-tuma'nîneden

³⁷ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-Gazzâlî, *Faysalü't-tefrîka beyne'l-İslâm ve'z-zendaka (Mecmû'atu'r-Rasûli'l-İmâm el-Gazzâlî)* içinde, thk. İbrâhîm Emîn Muhammed (Kahire: el-Mektebetu't-Tevfikiyeye, ts.), 267.

³⁸ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/48; Serahsî, *el-Uşûl*, 1/291-292; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/368.

³⁹ Bk. Eşit, "Şâfi'î Fıkıh Usûlünde Mustefid Haber", 75.

⁴⁰ Serahsî, *el-Uşûl*, 1/292. Ayrıca bk. Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/368-369.

⁴¹ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 212.

maksadın yakînin bilgisi değil de yakînin zannı olduğunu ifade etmektedir.⁴² O, hem mütevâtir hem de meşhûr haberin bilgi değeri için yakîn ifadesini kullanmaktadır. Ruhâvî, her iki haber arasındaki farkı belirlemek için ilim ve zan kavramlarını kullanmaktadır. Ona göre mütevâtir haberin bilgi değeri ilmu'l-yakîn iken meşhûr haberin bilgi değeri ise zannu'l-yakîndir. Molla Hüsrev (öl. 885/1480) ise ilmu't-tuma'nîne yerine tuma'nînetü'z-zan ifadesini kullanmaktadır.⁴³ Dolayısıyla ona göre meşhûr haber, ilim değil zan ifade etmekte ancak haberin zan yönü kesin bilgi seviyesine yaklaşmakta ve buna bağlı olarak haberin sağladığı bilgi hususunda nefis sükûn bulmaktadır.

4.2. Haber-i vâhid⁴⁴ (azîz ve garîb haber)

Usûlcülerin üzerinde çokça tartıştıkları konulardan biri de azîz ve garîb olarak isimlendirilen haber-i vâhidin epistemolojik değeri olmuştur. Haberi- vâhidin bir kısmı harici bir unsurla desteklenirken diğer bir kısmı için böyle bir şey söz konusu değildir. Dolayısıyla konunun daha iyi anlaşılması için mezkûr haber türünün iki başlık altında incelenmesi daha uygun olacaktır.

4.2.1. Harici bir unsurla desteklenen haber-i vâhid

Özü itibariyle haber-i vâhidin bilgi kaynağı olup olmama hususunda tartışma olduğu gibi harici bir unsurun haber-i vâhide eşlik etmesi durumunda haber-i vâhidin bilgi gerektirip gerektirmeyeceği hususu da tartışma konusu olmuştur.

Hişâm b. Amr (öl. 218/833), Nazzâm (öl. 231/845), Şîrâzî, Cüveynî, İbn Berhân (öl. 518/1124), Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210), Âmidî, İbnu'l-Hâcib, Karâfî (öl. 684/1285) Beyzâvî (lö. 685/1286), İbn Hamdân (öl. 695/1295), Necmuddîn et-Tûfî (ö. 716/1316) ve Zekeriyâ el-Ensârî (öl. 926/1520), gibi birçok usûlcü, haber-i vâhide harici bir unsurun/karinenin eşlik etmesi durumunda onun bilgi gerektireceğini söylemişlerdir.⁴⁵ Onlar

⁴² Şerefeddîn Yahyâ b. Karaca er-Ruhâvî, *Hâşiye 'ale'l-Menâr (Serâbu'l-Menâr ve havâşîhi min 'ilmi'l-usûl* ile birlikte) (İstanbul: Dersaadet, 1315), 619.

⁴³ Muhammed b. Ferâmurz b. Ali Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-vusûl ilâ 'ilmi'l-usûl* (İstanbul: Dersaadet, 1321), 205.

⁴⁴ Şevkânî gibi bazı âlimlerin âhâd haberi müstefid ve haberi'l-vâhidi içine alacak şekilde bir üst çatı olarak kullanması ve haberi'l-vâhidi müstefid haberin kasîmi olarak zikretmesinden dolayı burada âhâd haberin bir alt kategorisi olan ve mustalahu'l-ahadis eserlerinde azîz ve garîb olarak isimlendirilen haberlerin tamamını ifade etmek için âhâd haber yerine haberi'l-vâhd kavramı tercih edilmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-fubûl ilâ tabkiki'l-bak min 'ilmi'l-usûl*, thk. Şeyh Ahmed Azvu 'Înâye (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1419/1999), 1/137.

⁴⁵ Haber-i vâhidin bilgi gerektirdiğini söyleyen âlimler de söz konusu haber ne tür bir bilgiyi meydana getireceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Hişâm b. Amr ve Nazzâm'a göre harici karinenin eşlik ettiği haber-i vâhid zarurî bilgi gerektirirken, bazı hadis âlimlerine göre işin erbabi tarafından sıhhatine hükmedilen haberler zarurî bilgiyi ifade etmektedir. Diğer bazı hadis âlimleri ise şahitlik konusunda iki kişni şahitliğinin kabulünü neden göstererek iki, bazılar da zina konusunda ancak dört şahidin şahitliği kabul görülmesini gerekçe göstererek dört kişinin haberi zarurî bilgiyi meydana getireceğini söylerken, diğer âlimlere ise haber-i vâhid kesbi/nazarî bilgiyi gerektirdiğini ileri sürmüşlerdir. Bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/66-67; Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ', *el-'Udde fi' usûli'l-fıkah*, nşr Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî (b.y.: y.y, 1410/1990), 3/901; Şîrâzî, *Şerhu'l-Lumâ'*. 1/579; Serahsî, *el-Usûl*, 1/321; Zekeriyâ el-Ensârî, *Gâyetu'l-vüsûl*, 102; Şevkânî *İrşâdu'l-fubûl*, 1/135 . Şîrâzî'nin görüşü için ayrıca bk. Hamit Sevgili, "Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin Usûl Anlayışında Âhâd Haberinin Epistemolojik Değeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/ 42 (2019), 232.

haber-i vâhidin bilgi gerektirmemesinin nedeni onun yalan olması veya haber hususunda vehme düşülmüş ihtimali bulunmasından dolayı olduğunu, fakat habere harici bir unsurun/karinenin eşlik etmesi durumunda bilgisizlik ve kuşku gibi faktörlerin sona ereceğini ve buna bağlı olarak haber hususunda sukûnu'n-nefs olarak nitelenen halin meydana geleceğini ifade etmişlerdir.⁴⁶ Dolayısıyla onlara göre karinenin eşlik ettiği haberin yalan ve haber hususunda vehme düşülmüş olma ihtimalinin bertaraf olması nedeniyle söz konusu haber artık zan değil bilgi gerektirmektedir. Buradan hareketle şunu ifade etmek mümkündür: Haber-i vâhid bizâtihi bilgiyi ifade etmemekte fakat zann-i galib gerektirmektedir. Onlara göre haber-i vâhidin bilgi ifade edebilmesi ancak harici bir karinenin eşlik etmesi durumunda mümkündür. Gazzâlî, haber-i vâhide bir karinenin eşlik etmesi halinde haberin bilgi ifade etmesini imkân dâhilinde görmekte birlikte ancak bunun vukuunun kesin olmadığını beyan etmektedir.⁴⁷ Başta Bâkillânî olmak üzere bazı âlimler ise haber-i vâhidin bilgi ifade etmeyeceğini ve bunun vuku bulmasının imkânsız olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu âlimlere göre haber-i vâhid ile bilginin vukuu ancak tecrübe neticesinde bilinmektedir. Fakat böyle bir tecrübe de söz konusu olmamıştır. Bunlara göre edinilen tecrübe bunun aksini ortaya koymaktadır. Zira karineler vasıtasıyla birçok konuda bir kişinin haberiyle kanaat getirilmiş fakat daha sonra bunun bir yanıltmadan ibaret olduğu ortaya çıktığı tecrübe edilmiştir.⁴⁸

Karinenin eşlik ettiği haberin ilim ifade ettiğini söyleyen âlimler, nelerin karine olarak kabul edileceğini ve nelerin edilemeyeceği hususunda bir sınır ortaya koymamışlardır. Mâzerî (öl. 536/1141) söz konusu karinelerin bir ifadeyle zapt altına alınmanın mümkün olmadığını belirtmektedir.⁴⁹ Burada önemli bazı hususların karine sayılıp sayılmayacağı konusundaki tartışmalara değinmekte yarar vardır.

Usûl âlimleri farklı karinelerin eşlik ettiği haber-i vâhid gibi ümmetin kabulüne mazhar olmuş haberlerin de ilim ifade edip etmeyeceği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kerhî (öl. 340/952), Ebû Abdillâh el-Basrî (öl. 369/979-80), Ebû Hâmid el-İsferâyînî (öl. 406/1016), Kâdî Abdulvahhab (öl. 422/1031), Kâdî Ebu Tayyib et-Taberî (öl. 450/1058), Ebû Ya'lâ el-Ferrâ' (öl. 458/1066), Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071), Şîrâzî, Serahsî, Sem'ânî, Ebu'l-Hattâb el-Kelvezânî (öl. 510/1116) gibi usûlcülerin büyük çoğunluğuna göre ümmetin kabulüne mazhar olmuş haber-i vâhid ilim ifade etmektedir. Bu âlimlere göre ümmetin kabulü icmâ' hükmündedir. İcmâ' ise diğer haricî unsurlara göre daha güçlü bir delildir. Haricî

⁴⁶ Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2/92; Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî, *et-Tebîra fî usûli'l-fıkâh*, thk, Muhammed Hasan Heyto. Dîmaşk: Dâru'l-Fikir, 299; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Mabsûl fî 'ilmi'l-usûli'l-fıkâh*, thk. Tâhâ Câbir el-'Alvânî (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1418/1998), 4/284; İbn Berhân, *el-Vusûl ile'l-usûl*, 2/151-152; Âmidî, *el-İhkâm*, 2/37; İbnu'l-Hâcib, *Mubtasaru Müntebe's-sûl*, 534, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Karâfî, *Şerhu Tenkibi'l-fusûl*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd (b.y.: Şeriketu't-Tibâ'ati'f-Fenniyye el-Muttahide, 1393/1973), 354; Ebû Abdillâh Safiyyüddîn Muhammed b. Abdîrrahîm b. Muhammed el-Hindî el-Urmevî, *Nihâyetu'l-vusûl fî dirâyeti'l-usûl*, thk. Sâlih b. Süleymân el-Yûsuf- Sad b. Sâlim es-Suveyh (Mekke: el-Mektebetu't-Ticâriyye, 1416/1996), 7/2793; Tûfî, *Şerhu Mubtasari'r-ravâa*, 2/84-85.

⁴⁷ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 1/258.

⁴⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 1/258.

⁴⁹ Mâzerî, *İdâbu'l-mabsûl*, 424.

unsurların eşlik ettiği haber-i vâhidin bilgi ifade ettiğine göre ümmetin kabulüne mazhar olmuş haber-i vâhid'in bilgi ifade etmesi daha evladır.⁵⁰ Hanefî alimlerden Serahsî ümmetin kabulüne mazhar olmuş haber-i vâhidin ilmu't-tuma'nîneyi ifade ettiğini belirtmekle birlikte ancak bunların asıl itibariyle âhâd fer itibariyle mütevâtir olduklarını beyan eder ve bunları meşhur kapsamında değerlendirir.⁵¹ Mütakellim usûlcülerden bazıları ise ümmetin kabulüne mazhar olmuş haber-i vâhidi müstefid kapsamında değerlendirmişlerdir.⁵²

Bâkillânî, Cüveynî, Gazzâlî, İlkiyâ el-Herrâsî, İbn Akîl (öl. 513/1119), gibi bazı âlimler ise haber-i vâhid ile amel edilmesi ve onun bilgi ifade etmesi arasında bir fark olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre ümmetin kabulüne mazhar olmuş haber-i vâhid ile amel etmenin gerekliliği, haberin ilim ifade etmesine bir delil değildir.⁵³ Onlara göre ümmetin bir haber-i vâhid doğrultusunda amel etmiş olmaları iki nedenden kaynaklanabilir: Birincisi, ümmetin haber-i vâhid doğrultusunda amel etmeleri onların haber-i vâhide ilaveten başka bir delile dayanarak o doğrultuda amel etmiş olmaları mümkündür. İkincisi, haber-i vâhidin sıhhati bilinmese bile ümmetin haber-i vâhidin ifade ettiği hükmün doğrultusunda amel etmeleri onların mutlak anlamda haber-i vâhid ile amel etmekle emrolmalarındandır.⁵⁴

Usûlcüler, Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim'in (öl. 261/875) sahih olarak nitelenen eserlerindeki tahrîcleri bir karine olarak kabul edilmesi ve onların yaptıkları tahrîclerinden dolayı söz konusu eserlerde geçen hadislerin epistemolojik değer açısından ümmetin kabulüne mazhar olmuş hadisler gibi ilim ifade edip etmeyeceği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbnu's-Salâh (öl. 643/1245), Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-sabîh* adlı eserlerinde rivayet ettikleri hadislerin ümmetin kabulüne mazhar olduklarını ve söz konusu eserlerde geçen hadislerin sahih oluşlarının kesin olduklarını ve bunların nazari bilgi ifade ettiklerini dile getirir.⁵⁵ O, mezkûr iddiasını ümmetin söz konusu eserlerdeki hadislerin sahih olduklarına dair icmâ'ına dayandırmaktadır. Ona göre icmâ' ile sıhhati kabul edilen haber nazari bilgi ifade etmektedir.

İbn Hacer (öl. 852/1449) de Buhârî ve Müslim'in mezkûr iki eserlerindeki tahrîcleri karine olarak kabul edileceğini; -hadis hafızların tenkidine uğramış ve farklı manalara gelip de ancak manalardan birinin tercih edilmesi güç olan hadisler dışında- bu eserlerde haber-i vâhid

⁵⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Yûsuf el-Garâzî (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421), 1/278; Şîrâzî, *Şerhu'l-Lumâ'*, 1/579; Serahsî, *el-Usûl*, 1/292; Zerkeşî, *el-Babru'l-muhît*, 6/111; Alâuddîn Ali b. Süleymân el-Merdâvî, *et-Tabbîr şerhu't-Tabrîr fî usûli'l-fıkḥ*, thk. Abdurrahmân el-Cibrîn, 'Aved el-Karnî ve Ahmed es-Serrâh (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421/2000), 4/1814.

⁵¹ Serahsî, *el-Usûl*, 1/292.

⁵² Zerkeşî, *el-Babru'l-muhît*, 6/119.

⁵³ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/337; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 113; İbn Akîl, *el-Vâdî fî usûli'l-fıkḥ*, 1/264; Zerkeşî, *el-Babru'l-muhît*, 6/112.

⁵⁴ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 113; Zerkeşî, *el-Babru'l-muhît*, 6/112.

⁵⁵ İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetu İbnu's-Şalâh (Mar'ifetu envâ'i 'ilmi'l-hadis)*, thk. Nureddîn İttr (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1406/1986), 28.

olarak rivayet edilen hadislerin tamamının ilim ifade edeceğini belirtir.⁵⁶ O Buhârî ve Müslim'in tahrîclerinin karine olarak kabul görülmesini şu gerekçelere dayandırmaktadır: a. Buhârî ve Müslim hadis alanında otoriterdirler. b. Onlar sahih hadisleri ilk ayıklayan kişilerdir. c. Sahih oluşları açısından her iki eserin de ümmetin kabulüne mazhar olmuş ve bunların sahih olduğuna dair icmâ' meydana gelmiştir. Sehâvî (öl. 902/1497), Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin (öl. 418/1027) hadiste uzman olan kişilerin sahihaynde (Buhârî ile Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîb*' adlı eserlerinde) geçen haberlerin sahih olduğunda dair icmâ' ettiklerini ve söz konusu eserlerde geçen hadislerin ümmetin kabulüne mazhar olduklarını söylediğini aktarır.⁵⁷ Sehâvî ise tevâtür derecesinden düşük hadislerin ümmetin kabulüne mazhar olduğunda ise bunların nazârî ilim ifade edeceklerini belirtir.⁵⁸

İbn Berhân ehl-i hadisten bazılarının Buhârî ve Müslim'in rivayet ettikleri hadislerin sıhhatleri kesin olduklarından dolayı bunların ilim ifade ettiklerini belirttiklerini ve bu görüşün isabetli olmadığını söyler. O iddiası şöyle gerekçelendirir: Şayet bu haberler ilim ifade etseydi -mütevâtir haberde olduğu gibi- söz konusu bilgi herkes için hâsıl olması gerekirdi. Dolayısıyla İbn Berhân'a göre söz konusu bilgi herkes için hâsıl olmadığına göre Buhârî ve Müslim'in rivayetleri de diğer âhâd rivayetler gibi zan ifade etmektedirler. İbn Berhân ayrıca haberlerin rivayetini şahitliğe benzeterek şöyle cevap verir: Rivâyet şahitlik gibidir; Buhârî ve Müslim'in tek başına yapacakları şahitliğin kesinlik ifade etmediği hususunda ihtilaf yoktur; şayet bunlardan birisi tek başına şahitlikte bulursa onların tek başına yaptıkları şahitlikle hak ispat edilemez.⁵⁹ Ona göre Buhârî ve Müslim'in tek başına şahitlikleri kabul edilemeyeceğine göre rivâyet ettikleri haber-i vâhid niteliğindeki hadisler de ilim ifade etmez. Zira onlar da diğer insanlar gibi hata yapma ihtimalleri vardır. Nevevî de hadislerin sadece sahihaynde geçtikleri için ilim ifade edemeyeceklerini belirtir. O bu eserlerde geçen haber-i vâhid ile diğer eserlerde geçen haber- vâhid arasında fark olmadığını, bunların da diğerleri gibi zan ifade edeceklerini, ehli tahkîk ve cumhurun da bu görüşte olduklarını dile getirir.⁶⁰

Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde geçen haberlerin nazârî ilmi ifade edeceğini söyleyen âlimlerin ortak gerekçeleri ümmetin kabulüne mazhar olmaları olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu âlimlere göre haber-i vâhid ister sahihaynde geçsin isterse diğer eserlerde geçsin şayet haber-i vâhid ümmetin kabulüne mazhar olmuşsa nazârî ilim ifade edeceğini söylemsek mümkündür.

4.2.2. Harici unsurlardan mücerred olan haber-i vâhid

⁵⁶ Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-naẓar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Abdullah b. Dayfillah er-Rahîlî (Riyad: Matba'atu Sefîr, 1422), 60.

⁵⁷ Şemsuddîn Muhammed b. Abdîrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs. bi-şerhi Elfîyyeti'l-badîs. li'l-İrâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetu's-Sünne, 1424/2003), 1/72-73.

⁵⁸ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs.*, 1/72.

⁵⁹ İbn Berhân, *el-Vusûl ile'l-usûl*, 2/172-174.

⁶⁰ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu Sahîb Müslim* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1392), 1/20.

Usûl âlimleri karinelere mücerred olan haber-i vahidin bilgi gerektirip gerektirmeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Başta Hanefî, Mâlikî ve Şâfî âlimleri olmak üzere usûl âlimlerinin cumhuru, haber-i vâhidi doğru kabul ettikleri gibi onun yalan olma ihtimalini de dikkate olarak haber-i vâhidin kat'î bilgiyi değil zan ifade ettiğini ileri sürmüşlerdir.⁶¹ Cumhura göre haber-i vâhid ne aklen ne de naklen bilgi gerektirmektedir. Cumhur birçok gerekçeyle iddialarını desteklemektedirler. Birincisi, şayet haber-i vâhid kat'î bilgi gerektirseydi bir kişinin ben peygamberim demesiyle kat'î bilgi hâsıl olması gerekirdi ve mucizeye gerek kalmazdı. İkinci bir örnek ise eğer bir olay hakkında bir kişinin şahitlik etmesi neticesinde hâkim katında kat'î bilgi hâsıl olsaydı başka şahitlere gerek kalmazdı. İkincisi, haber-i vâhidin bilgi gerektirmesi birçok konuda tenakuza neden olacaktır. Zira birçok konuda iki adil kişinin verdikleri haber arasında zıtlık olduğu tecrübe edilmiştir. Bu da kat'î bilgiye aykırı bir husustur. Üçüncüsü, haber verenler artıkça kişiyi haber hususundaki kanaatı artmaktadır. Şayet verilen ilk haber ile kat'î bilgi meydana gelseydi kanaatın ziyadeleşmesi söz konusu olmazdı. Zira kat'î bilgide artma veya eksilme söz konusu değildir. Dördüncüsü, haber-i vâhid kat'î bilgi gerektirseydi haberi duyan herkesin nefsinde –mütevâtir haber konusunda olduğu gibi- kat'î bilgi meydana gelmesi gerekirdi. Aksine bir kişiden haberi duyan kişilerin çoğunda kat'î bilgi meydana gelmemektedir.⁶²

Hâris el-Muhâsibî (öl. 243/857), Hüseyin b. Ali el-Kerâbisî (öl. 248/862), başta Dâvud ez-Zâhirî (öl. 270/884) ile İbn Hazm (öl. 456/1064) olmak üzere zâhirîlerin ekseriyeti ve hadis âlimlerinin çoğu mutlak haber-i vâhidin bilgi ifade ettiğini iddia etmişlerdir. Bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) de bu görüştedir.⁶³ İbn Huveyz Mendâd, İmâm Mâlik'in de bu görüşte olduğunu beyan etmektedir.⁶⁴

Haber-i vâhidin kesin bilgi ifade ettiğini söyleyen bu âlimler mezkûr iddialarını birçok delille temellendirmişlerdir. Bu delillerden bazıları şunlardır: Birincisi, haber-i vâhid ile amel etme hususunda ümmet icmâ' etmiştir. Şayet haber-i vâhid ilim ifade etmeseydi başka bir ifadeyle zan ifade etseydi kendisiyle amel etmek vâcib olmazdı. Zira Allah (c.c.) وَلَا تَغْفُ مَا لَيْسَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَلَا تَغْفُ مَا لَيْسَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَلَا تَغْفُ مَا لَيْسَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ”*Hakkında kat'î bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme*” (el-İsrâ 17/36) ve “Onlar sadece zanna tabi oluyorlar. Şüphesiz zan, hakikat açısından hiçbir değer

⁶¹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/63; Şîrâzî, *Şerhu'l-Lumâ'*. 1/580-582.

⁶² Ebû Ya'la el-Ferrâ', *el-'Udde fi usûli'l-fikih*, 3/901; Şîrâzî, *Şerhu'l-Lumâ'*. 1/579; Âmidî, *el-İbkhâm*, 2/32-35; Urmevî, *Nihâyetu'l-usûl*, 7/2802-2803; Ebu'l-Fadl Adududdîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Îcî, *Şerhu Muhtasarî'l-Muntehâ*, thk. Muhammed Hasan İsmâil (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2004), 2/417; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Mûsâ er-Rahûnî, *Tuhfetu'l-mesûl fi şerhi Muhtasarî Müntebe's-sûl*, thk. el-Hâdî b. Husyen Şübeylî - Yûsuf el-Ahdar el-Kayyim (Dubai: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye ve İhyâ'i't-Turâs, 2002/1422), 2/333-334; İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tabbîr*, 2/269.

⁶³ Ebû Ya'la el-Ferrâ', *el-'Udde fi usûli'l-fikih*, 3/899-900; Zerkeşî, *el-Babru'l-mubût*, 6/135-136; Talât Koçyiğit, “Âhâd Haberlerin Değeri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (1966), 132; Ahmed b. Muhammed b. Abdilvehhâb eş-Şankîti, *Haberu'l-Vâhid ve bucciyetubu* (Medine: 'İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmiyyi, 1422/2002), 146.

⁶⁴ Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2/92; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-İbkhâm fi usûli'l-abkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 1/119; Zerkeşî, *el-Babru'l-mubût*, 6/134-137; Mâzerî, *İdâbu'l-mahsûl*, 442; Şankîti, *Haberu'l-Vâhid*, 148.

taşıması” (en-Necm 53/28) bu ayetlerle zanna tabi olmayı nehiy etmiştir. İkincisi, şüphesiz haber-i vâhid kesin bilgi ifade etmeseydi mukirrin (suçunu itiraf eden kişinin) aleyhindeki ikrarıyla/itirafıyla katli mubah olmazdı. Benzer şekilde iki kişinin katil aleyhine yaptıkları şahitlik nedeniyle katile kısas gerekmezdi. Üçüncüsü, “فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ” “Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun.” (en-Nahl 16/43) ayetinde görüldüğü gibi Allah (c.c.) bilmeyenlere konu hakkında uzman olanlara sormayı emretmiştir. Şayet konu hakkında uzman olanların haberleri bilgi gerektirmeseydi Allah (c.c.) onlara sormayı emretmezdi. Ayrıca Allah (c.c.) tevatür sayısınınca kişilere sorun buyurmamıştır belki mutlak anlamda uzman kişilere sormayı emretmiş ve bu bir kişi olabildiği gibi birkaç kişi de olabilir. Dördüncüsü, sahabenin kendi görüşlerini bırakıp haber-i vâhid ile amel etmesi de bunun bir göstergesidir.⁶⁵

İbn Hazm *إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى* ﴿ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى ﴾ “O, *nefis arzusuyla konuşmaz*. (Size bildirdikleri şeylerin tamamı) *ancak kendisine bildirilen bir vahiydir*” (en-Necm 53/3-4) ayetini delil getirerek Resûlullâh’ın (s.a.v.) dini konularla ilgili sözlerinin tamamının vahiy olduğunu ileri sürer ve *إِنَّا نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ* “Şüphesiz Kur’ân’ı (zikri) biz indirdik, elbette onun koruyucusu da biziz” (el-Hicr 15/9) ayetini de delil getirerek Allah tarafından nazil olan zikrin tamamının yine Allah tarafından korunduğunu belirtir. O, Allah tarafından korunan bir şeyin zayi olmasının veya tahrif edilmesinin mümkün olmadığını; bunun aksini iddia etmenin Allah’ın kelamını yalanlamak anlamına geldiğini ifade eder. O, hiçbir akıl sahibince böyle bir şeyin kabul edilemeyeceğini söyler. İbn Hazm, bu delillerden hareketle Resûlullâh’ın (s.a.v.) getirdiği her şeyin Allah tarafından korunduğunu ve isteyen herkesin buna ulaşabileceğini belirtir. O, akabinde Resûlullâh’ın (s.a.v.) dini konulardaki sözlerinin tamamının vahiy olduğuna göre ondan bir şeyin zayi olması veya hiçbir insan tarafında ayırt edilmeyen bir batılın kendisine karışmasının mümkün olmadığını dile getirir.⁶⁶

İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350) haber-i vâhidin kesin bilgi gerektirdiği hususu hakkında şunları söylemektedir: “İlmî meselelerde iki husus gereklidir/önemlidir. Bunlar ilim ve ameldir. Amelî meselelerde de ilim ve amel gereklidir... İlmî meseleler amelîdir ve amelî meseleler de ilmîdir. Şâri’, amelî konularda mükelleflerin işledikleri ilimsiz amel ile iktifa etmediği gibi –ilimden yoksun amelî kabul etmediği gibi- İlmî konularda da amelsiz ilimi de kabul etmemiştir.”⁶⁷ İbn Kayyim’in mezkûr ifadelerinden hareketle şunlar söylenebilir: İbn Kayyim’e göre şayet haber-i vâhid amel gerektiriyorsa –ki bu hususta icmâ vardır- kat’î bilgi/ilim de gerektirmektedir. Ona göre ameller zan üzerine değil ilim üzerine mebnidir. Dolayısıyla bir yerde amel söz konusuysa bu amel mutlak anlamda kesin bilgiye dayanmaktadır.

⁶⁵ Ebu’l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu’temed*, 2/96-114; Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’, *el-’Udde fî usûli’l-fıkah*, 3/903-906; Şîrâzî, *et-Tebsera*, 299-300.

⁶⁶ Bk. İbn Hazm, *el-İbkâm*, 1/121-122.

⁶⁷ Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Rıdvân Şemsuddîn İbnu’l-Mevsilî, *Muhtasarü’s-Şavâ’iki’l-mürsele ‘ale’l-Cehmiyye ve’l-Mu’attıla*, Seyyid İbrâhîm (Kahire: Dâru’l-Hadis, 1422/2001), 596.

Ebû Bekr el-Kaffâl (öl. 365/976), Serahsî ve İbn Salah (öl. 643/1245) gibi bazı usûl ve hadis âlimleri haber-i vâhidin zâhir bilgiyi ifade ettiğini belirtmişlerdir.⁶⁸ Böyle bir görüş Hüseyin b. Ali el-Kerâbisî'ye de nispet edilmektedir.⁶⁹ Bunlar فَإِنَّ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ “Eğer onların mümin kadınlar olduklarını bilerseniz” (el-Mümtehine 60/10) ayeti delil getirerek, ayette geçen “عَلِمْتُمُوهُنَّ” ifadesinden maksat zâhir bilgi olduğunu belirtmektedirler. Gazzâlî, hadisçilerin “haber-i vâhid bilgi gerektirir” şeklindeki ifadeyle haber-i vâhidin, amelin vacip olduğunu bilmeyi gerektirdiğini kastetmiş olabileceğini söyleyerek zannın da ilim olarak adlandırabileceğini dile getirmektedir. O, bundan dolayı bazı hadis âlimlerinin haber-i vahidin zâhir bilgi gerektireceğini söylediklerini beyan eder ve akabinde ilim için zâhir ve batın diye bir şey söz konusu olmadığını, dolayısıyla (hadisçilerin zâhir) bilgi dedikleri şeyin zan olduğunu ifade etmektedir.⁷⁰ Gazzâlî ayrıca onların delil olarak ileri sürdükleri ayete işaret ederek bu ayetin onlar için bir delil teşkil etmeyeceğine de belirtmektedir. Ebu'l-Hüseyin el-Basrî ise bu âlimlerin zâhir bilgiden kastettikleri şeyin zan olduğunu ifade etmektedir.⁷¹ Malikî âlimlerinden Mâzerî, “haber-i vâhid zâhir ilim gerektirir” diyen âlimlerin “zâhir”den maksatlarının zan olduğunu söylemektedir. O, bu âlimlerin zannı zâhir ilim ile tabir/ifade etmelerinin nedeninin zannın epistemolojik kuvvetine ve onun ilme/bilgiye olan yakınlığına dikkat çekmek olduğunu ileri sürmektedir.⁷²

5. Şer'î amelî konularda zan ifade eden haber-i vâhidle amel etmenin hükmü

Usûl disiplininde haber-i vâhid ile ilgili yapılan tartışmalardan biri de haber-i vâhidin amel bakımından ortaya koyduğu değerdir. Usûl eserlerinde haber-i vâhid ile amel etme hususunda yapılan tartışmanın gündelik hayat, fetva ve şehadet konularıyla alakalı olmadığını belirtmekte fayda vardır. Zira usûl âlimleri bu konularda haber-i vâhid ile amel etmenin caiz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak tartışmaya konu olan husus şer'î amelî meselelerde haber-i vâhid, müctehidler açısından delil teşkil edip etmediği meselesidir.⁷³ Usûlcülerin şer'î amelî konularda haber-i vâhidin hüccet sayılıp sayılmaması ve onunla amel etmenin zorunlu olup olmaması hususunda ihtilafa düşmelerinin nedeni, zannın şer'î amelî meselelerde bir değer ifade edip etmemesidir. Yukarıda da geçtiği gibi usûlcülerin ekseriyetine göre haber-i vâhid, epistemolojik değer açısından zann-i galib ifade etmektedir. Bilgi gerektiren şer'î delillerin tamamının şer'î amelî konularda hüccet olduğu hususunda âlimler

⁶⁸ Serahsî, *el-Uşûl*, 1/329; Mâzerî, *İdâbu'l-mabsûl*, 444; Zerkeşî, *el-Babru'l-muhît*, 6/136; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 1/134; Şankîti, *Haberu'l-Vâhid*, 176.

⁶⁹ Şankîti, *Haberu'l-Vâhid*, 176.

⁷⁰ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 1/272.

⁷¹ Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'âmed*, 2/93.

⁷² Mâzerî, *İdâbu'l-mabsûl*, 445.

⁷³ Şankîti, *Haberu'l-Vâhid*, 260; H. Yunus Apaydın, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996) 14/357.

arasında bir ihtilaf söz konusu değildir.⁷⁴ Ancak haber-i vâhid ve kıyas gibi zannî ifade eden delillerin şer'î amelî konularda hüccet sayılıp sayılmaması hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Cumhura göre haber-i vâhid şer'î amelî meselelerde hüccet olup onunla amel etmek vaciptir. Cumhur bazı şer'î ve akli delilleri ileri sürerek iddialarını ispatlamaya çalışmışlardır. Bu delillerden bazıları şunlardır: فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ “Onların her kesiminden birkaç kişi din hususunda geniş ve köklü bilgi elde etmek ve kavimleri döndükleri zaman onları uyarmak için geri kalsalar ya! Umulur ki sakınırlar.” (et-Tevbe 9/122) ayette geçen (فرقة) kelimesi üç ve üçten fazlasına şamil gelmektedir. (طائفة) ise fırkanın bazıları demektir. Bu ise bir kişi olabileceği gibi birkaç kişi de olabilir. Ancak hiçbir âlim bu sayının tevatür râvilerinin yoğunluğunda olması şartını koşmamıştır. Bununla birlikte Allah (c.c.) bunların verdikleri haberi kabul etmeyi ve onunla amel etmeyi şu ifadeyle “kavimleri döndüklerinde onları uyarsınlar” vacip kılmıştır. Ayrıca haber-i vâhid ile amel etmek vacip olmasaydı Allah (c.c.) bilgi sahibi olan kişilere uymayı da vacip kılmazdı.⁷⁵ 2. Cumhur “Allah, bizden bir söz işitip, onu başkalarına tebliğ etmek için ezberleyen kişinin yüzünü ak etsin. Zira kendisine bilgi ulaştırılan nice kişiler vardır ki bizzat işitip ve nakleden kişiden daha iyi anlarlar. Bir bilgiyi hamleden (başkalarına nakleden) bazı kişiler bilgin olmayabilirler.”⁷⁶ hadiste geçen (امرء) kelimesi tek kişiye delalet etmektedir. Peygamber’in (s.a.v.) hadisi ezberleyen ve onu aktaran kişiye dua etmesi, onun rivâyet ettiği hadisin makbul olduğuna ve onunla amel edilmesinin gerekliliğine delâlet etmektedir. Şafîî haber-i vâhid ile amel etmenin gerekliliğine delil teşkil eden hadisleri zikrederken mezkûr hadisi de aktararak hadisin delil yönünü ele almaktadır. Şafîî, Peygamber’in (s.a.v.) kişiyi, sözünü işitip ezberlemeyi ve onu başkalarına aktarmayı teşvik etmesi, -rivâyet edilen hadisin- kendisine hadis iletilen kimseye hüccet teşkil ettiğinin bir göstergesi olduğunu belirtmektedir. Şafîî, Peygamber’in (s.a.v.) rivâyet edilen hadis ya bir şeyin helal oluşuna ya sakınılması gereken bir harama ya uygulanacak bir cezaya ya bir malın alınmasına veya satılmasına delalet ettiğini ya da din ve dünya işleriyle ilgili bir nasihati içerdiğini ifade etmektedir.⁷⁷ Netice itibarıyla şunu söylemek mümkündür:

⁷⁴ Nazzâm, Hariciler ve bazı Şiîler, icamâ’ın bilgi gerektirdiği ve delil teşkil ettiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ancak âlimler bunların ihtilaflarını dikkate almamışlardır. Bk. Cessâs *el-Fusûl fi’l-usûl*, 3/294; Ebu’l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu’temed*, 2/4; Şîrâzî, *et-Tebîra*, 349; Cüveynî, *el-Burbân*, 1/261; Serahsî, *el-Usûl*, 1/295; Muhammed b. Hamza b. Muhammed Şemsuddîn el-Fenârî, *Füsûlül-Bedâyi’ fi Usûlî’s-Şerâyi’*, thk. Muhammed Hüseyin Muhammed Hasan İsmâîl (Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1427/2006), 2/287.

⁷⁵ Debûsî, *Takvîmu’l-edille*, 171; Ebu’l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu’temed*, 2/110; Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’, *el-’Udde fi usûli’l-fıkḥ*, 3/861; Şîrâzî, *et-Tebîra*, 304; Ebu’l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Kelvezânî el-Bağdâdî, *et-Tembîd fi usûli’l-fıkḥ*, thk. Mufid Muhammed – Muhammed b. Ali b. İbrâhîm (b.y.: Dâru’l-Medenî, 1406/1985), 3/46-47; İbn Akîl, *el-Vâdih fi usûli’l-fıkḥ*, 4/367-368; Şankitî, *Haberu’l-Vâhid*, 221-223. Konunu uzatılmaması için bir ayet ile yetinilmiştir. Cumhurun hüccet olarak getirdikleri diğer şer’î deliller hususunda geniş bilgi edinmek için mezkûr eserlerin aynı sayfalarına bakılabilir.

⁷⁶ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *es-Sünen (Sünenü’l-Tirmizî)*, thk. Beşşâr ‘Avâd (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1998), “İlim”, 7 (No. 2656).

⁷⁷ Şafîî, *er-Risâle*, 401-403.

Peygamber (s.a.v.) tarafından şer'î hükümleri ihtiva eden bir hadisin aktarılmasının teşvik edilmesi hadis ile amel etmenin vacip olduğuna delalet etmektedir.

Cumhura göre şer'î meselelerde hem bilgi hem de amelle mükellef olunabileceği gibi sadece amelle mükellef olunması da aklen mümkündür. Cumhur, Peygamber'den (s.a.v.) birebir işiten kişi için hem bilginin hem amelin gerekli olduğunu ancak Peygamber'den (s.a.v.) doğrudan değil de başka kişilerin vasıtasıyla kendisine haber ulaşılan kişiler için bilgi değil sadece amel gerekli olduğunu beyan etmişlerdir.

Cüveynî, haber-i vâhid ile amel hususunda farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Ona göre haber-i vâhid ile amel gereklidir ancak bu gereklilik, haber-i vâhidin özüne değil belki haber-i vâhid ile amel etmenin vacibliğini gerektiren delillere dayanmaktadır. Cüveynî kendi görüşünü şu şekilde temellendirmektedir: Haber-i vâhid ile amel etmenin gerekliliği kesin şekilde sabit olsaydı haber-i vâhid ile amel etmenin vacibliği bilgisi sabit olurdu. Bu da haber-i vâhidin bilgiyi gerektireceği anlamına gelirdi ki bu da doğru değildir. Zira haber-i vâhid özü itibarıyla zanlı ifade etmektedir. Zan ifade eden bir şeyin bilgi gerektirmesi mümkün değildir.⁷⁸ Netice itibarıyla ona göre kat'î bilgi gerektirmeyen –ki haber-i vâhid de bu kategoriye girmektedir- ve haricî unsurla desteklenmeyen bir haberin ameli vacip kılması imkânsızdır.

Bazı ehli hadis ve Ebû Ali el-Cübbâî (öl. 303/916) ise iki kişinin şahitliğinin kabulüne kıyasla şer'î konularda da râvi sayısı iki kişi veya iki kişiden fazla olan haberlerin hüccet olduğunu buna mukabil râvi sayısı iki kişiden az olan haberlerin hüccet sayılamayacağını dolayısıyla kendisi ile amel edilemeyeceğini beyan etmektedirler.⁷⁹

Ehl-i hadisten bazıları ise râvi sayısı dört veya daha fazla olan haber ile amel etmenin gerekli olduğunu ancak râvi sayısı dörtten az olan haber ile amel edilemeyeceğini iddia etmişlerdir.⁸⁰ Bu âlimler, zina hususunda en az dört kişinin şahitlikte bulunması şartını esas alarak haber-i vâhid ile amel etmenin vacip olabilmesi için de dört râvi şartını ileri sürmüşlerdir. Bunlara göre, “İffetli kadımları zîna ile suçlayıp, sonra dört şahit getirmeyenlere seksen değnek vurun” (en-Nûr 24/4) ayetinde dört şahidin şart koşulmanın nedeni dört kişinin haberiyle ameli gerekli kılan ilim/kesin bilgi meydana gelmektedir. Dolayısıyla dörtten az kişinin verdiği haber ile ilim hâsıl olmamaktadır. İlmin kendisiyle hâsıl olmadığı haber ile amel edilmez.⁸¹

Mutezile mezhebine mensup bazı âlimler, Rafizilerin bir kısmı, İbn Uleyye (öl. 218/833), el-Esam (öl. 279/892), İbn Dâvûd (öl. 297/910), gibi bazı âlimler, haber-i vâhid

⁷⁸ Cüveynî, *el-Burbân*, 1/228.

⁷⁹ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 170; İbn Akil, *el-Vâdih fî usûli'l-fıkah*, 4/367; Subkî, *el-İbbâc*, 2/426, 5/1865; Nurullah Agitoğlu, “Maliki Usûlcülere Göre Mütevâtir ve Ahâd Haberin Epistemolojik Değeri -Karâfi Örneği-”, *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Ağustos 2018), 262.

⁸⁰ Serahsî, *el-Uşûl*, 1/321; İbn Akil, *el-Vâdih fî usûli'l-fıkah*, 4/386.

⁸¹ Serahsî, *el-Uşûl*, 1/331.

ile amel etmek aklen caiz olsa da onunla amel etmenin vâcib olmadığını ileri sürmüşlerdir.⁸² Bunlar kendi görüşlerini birçok delile dayandırmışlardır. Bunlardan bazıları şunlardır: “*Hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyin peşine düşme*” (el-İsrâ 17/36) ve “*Onlar sadece zanna tabi oluyorlar*” (en-Necm 53/28). Onlar, Allah (c.c.) mezkûr ayetlerde zannı kötilediğini dolayısıyla zan ile amel etmenin aklen caiz olsa da şer’î amelî konularda onunla amel etmenin vacip olmadığını ileri sürmüşlerdir.⁸³ Cumhur, bu âlimlerin getirdikleri delillerin onlar için bir hüccet olmadığını zira bu ayetlerin -itikâdî konularda olduğu gibi- kesin bilginin istendiği konularla alakalı olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁴

el-Kâsânî (öl. 280/894),⁸⁵ ve Kaderiyye mezhebine mensup bilginlerin büyük çoğunluğuna göre haber-i vâhidle amel etmek aklen caiz değildir. Bazı Zâhîrîlerin de bu görüşte oldukları nakledilmiştir. Bunlar, bir konuda varid olan farklı rivâyetlerden biri tercih edildiğinde helâl olanı harama haram olanı da helâle dönüştürmeye neden olacağını, tercihe gidilmediğinde ise iki haber arasında tenakuz meydana geleceğini söyleyerek haber-i vâhid ile amel etmenin aklen caiz olmadığını iddia etmişlerdir. Cumhur bunların iddialarına şöyle cevap vermiştir: -Müçtehitlerden birinin isabet edip diğerinin hatalı olduğunu kabul ettiğimiz takdirde- şayet tercih edilen rivayet hak ise burada bir problem yoktur. Ancak hak olan tercih edilen değil de diğeri ise şöyle cevap veririz: Haberin doğruluğunu bilmekle değil zann-i galibin oluşması durumunda onunla amel etmekle mükellefiz. Şayet tercih imkânı yoksa ve rivayetlerin tamamı eşit ise tevakkuf ederiz.⁸⁶

Debûsî ihtilaflarına itibar edilmeyen bazı kişilerin, yalandan masum olan kişinin haberi veya râvi sayısı tevâtür sınırına varmış haber dışındaki diğer haberlerin hüccet olmadığını söylediklerini dile getirmektedir. Ancak bunların kim olduğu hususunda bir beyanda bulunmamaktadır.⁸⁷

Sonuç

Bilgi edinme kaynaklarının tespit ve tayinin bilgi nazariyesinin şekillenmesinde önemli bir fonksiyona sahip olması, usûl âlimlerinin ilk dönemden itibaren bilgi edinme kaynaklarının tespit etmeye sevk etmiştir. Usûlcülerin ittifakla kabul ettikleri bilgi edinme kaynaklarından biri de haberdir. Haberin şer’î kaynak olması ve hükümlerin büyük bir kısmının habere dayanması nedeniyle usûl disiplininde haberin konu edinmesini önemli kılmıştır.

⁸² Şîrâzî, *el-Tebssira*, 303 Subkî, *el-İbbâc*, 5/1864; Şemsuddîn Muhammed b. Abduddâim el-Bermâvî, *el-Fevâidu’s-seniyye fî şerhi’l-Eljîyye*, thk. Abdullah Ramazan Mûsâ (Medine: Mektebetu Dâru’n-Nasîha, 1436/2015), 2/530.

⁸³ Bermâvî, *el-Fevâidu’s-seniyye*, 2/530.

⁸⁴ Bermâvî, *el-Fevâidu’s-seniyye*, 2/530.

⁸⁵ Tam künyesi Ebû Bekr Muhammed b. İshak el-Kâsânî’dir. Bazı eserlerde “el-Kâsânî” şeklinde geçmektedir. Kâsânî ilk dönemlerde Zâhîrî mezhebine mensup olduğu halde birçok usûl ve fîru konularda Dâvûd ez-Zâhîrî’ye muhalif düşmüş ve daha sonra Şâfî mezhebine intisap etmiştir. Bk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî, *Tabakatu’l-fukahâ*, thk. İhsan Abbas (Beirut: Dâru’r-Râid el-Arabî, 1970), 176; İbnu’n-Nedîm Ebû’l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. İshâk, *el-Fibrîst*, thk. İbrâhîm Ramazân (Beirut: Dâru’l-Marife, 1417/1997), 263.

⁸⁶ Bermâvî, *el-Fevâidu’s-seniyye*, 2/530-531.

⁸⁷ Bk. Debûsî, *Takvîmu’l-edille*, 170.

Râvinin -adil ve zabt gibi- durumunun ve râvi yoğunluğunun haberin epistemolojik ve delil değerinde önem arz etmesi hususu, usûl bilginlerinin haberi farklı açılardan kategorize etmelerine neden olmuştur. Râvinin vasfı ve habere eşlik eden karinenin haberin niteliğine etki etmesi, onun ilk etapta doğru, yalan ve doğru ya da yalan olduğu bilinmeyen şeklinde bir ayrımı zorunlu kılmıştır. Râvi yoğunluğunun haberin ifade ettiği bilgi ve delil değerinde rol alması, haberin mütevâtir ve âhâd şeklinde kategorize edilmesine sebep olmuştur. Benzer şekilde râvi yoğunluğu haberin ifade ettiği bilgi değerinin ilim ve zan şeklinde kısımlara ayrılmasında da önemli bir unsurdur. Yine kat'î bilgi anlamında ilmin oluşma yolu da zarurî ve nazari olmak üzere iki açıdan ele alınmıştır.

Usûl bilginlerinin cumhuru her ne kadar müstefid/meşhûr haberi haber-i vâhid (azîz ve garîb) ile birlikte âhâd haber kapsamında ele alsalar da onunla meydana gelen bilgi ile haber-i vâhidin ifade ettiği bilginin aynı olmadığı bir hakikattir. Meşhûr haberi âhâd haber ile mütevâtir haber arasında bir ara kademe olarak gören âlimlere göre de onun ifade ettiği bilgi değeri âhâd haberin ifade ettiği bilgi değerinden farklıdır. İster Mütakellim usûlcülerin taksimatına göre müstefid, isterse Hanefî âlimlerin taksimatına göre meşhûr olarak isimlendirilsin söz konusu haberin bilgi değeri haber-i vâhidin ifade ettiği bilgi değeri ile mütevâtir haberin ifade ettiği bilgi değerinin arasında bir ara mertebeyi ifade etmektedir. Cumhura göre müstefid haber mütevâtir haber gibi kat'î bilgi ifade etmekte, ancak mütevâtir haber zarurî olarak ilim ifade ederken müstefid haber ise nazari/kesbî olarak ilim ifade etmektedir. İsbâ b. Ebân gibi bazı âlimlere göre ise müstefid/meşhûr haber ilmu't-tuma'nîneyi meydana getirmektedir. Cüveynî ve Gazzâlî'ye göre ise müstefid haber zann-i galib ifade etmektedir.

Bilgisizlik ve kuşku gibi faktörleri ortadan kaldıran harici bir unsurla desteklenen haber-i vâhidin kat'î bilgi ifade ettiği görüşün daha tercihe şayan olduğu söylenebilir. Harici unsurla desteklenmeyen haber-i vâhidin epistemolojik değerinin zan olduğunu söylemek daha doğrudur. Usûl âlimlerinin tamamına yakını bu yönde görüş beyan ettikleri görülmektedir. Hâris el-Muhâsibî, ve birçok hadis âlimi, haber-i vâhidin kat'î bilgi ifade ettiğini iddia etmektedirler. Ancak bir kısım Zâhirî âlim hariç bu görüş - usûl âlimleri arasında kabul görmemiştir.

Zannın şer'î amelî meselelerde bir değer ifade edip etmeme hususu ile ilgili tartışmalar, şer'î amelî meselelerde haber-i vâhidin müctehidler açısından delil olup olmama tartışmalarına neden olmuştur. Cumhur, şer'î meselelerde hem bilgi hem de amelle mükellef olunabileceği gibi sadece amelle mükellef olunmasının da mümkün olduğu düşüncesinden hareketle şer'î amelî meselelerde haber-i vâhid ile amel etmenin vâcib olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ehl-i hadisten kimi âlimler haber-i vâhid ile amel etmenin gerekliliğini râvi sayısına bağlasalar da genel anlamda onların da bu yönde görüş beyan ettikleri görülmektedir. Mutezile ve Rafizî mezhebine mensup bazı bilginler ve İbn Uleyye gibi âlimlerin haber-i vâhid ile amelî aklen caiz görmeleri ancak onunla amel etmenin vâcib olmadığı yönündeki beyanları; el-Kâsânî, Zahirîlerden bazıları ve kaderiyye bilginlerinin çoğunluğunun haber-i vâhidle amel etmenin

Sadrettin BUĞDA

EPISTEMOLOGICAL AND EVIDENTIARY VALUE OF AHAAD (SINGULAR) KHABAR IN THE DISCIPLINE OF ISLAMIC
JURISPRUDENCE

aklen de caiz görmemeleri şeklindeki düşünceleri Mütakellim ve Hanefi usûlcüler arasında kabul görmemiştir.

Kaynakça

- Agitoğlu, Nurullah. “Maliki Usûlcülere Göre Mütevâtir ve Âhâd Haberinin Epistemolojik Değeri - Karâfi Örneği-”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Ağustos 2018), 247-267.
- Âmidî, Ebû'l-Hasen Seyfuddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. 'Abdurrazzâk 'Afîfî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 2. Basım, 1402.
- Apaydın, H. Yunus. “Meşhur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/368-371. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Apaydın, H. Yunus. “Haber-i Vâhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/355-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd. *el-İşâre fî ma'rifeti'l-usûl ve'l-icâze fî ma'na'd-delîl*. thk. Muhammed Alî Firkus. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1416/1996.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed. *el-Fark beyne'l-farak*. Beyrut: Dâru'l-Afâk el-Cedîde, 2. Basım, 1977.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed. *'İyâru'n-nazar fî 'ilmi'l-cedel*. thk. Ahmed Muhammed Arrûbî. Kuveyt: Esfâr li Neşri Nefisi'l-Kutub, ts.
- Bâkillânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *et-Takrîb ve'l-irşâd*. thk. Abdulhamîd Alî Ebû Zenîd. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1998.
- Bermâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abduddâim. *el-Fevâidu's-seniyye fî şerhi'l-Elfiyye*. thk. Abdullah Ramazan Mûsâ. 5 Cilt. Medine: Mektebetu Dâru'n-Nasîha, 1436/2015.
- Buhârî, Alâuddîn Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed. Alâuddîn Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*. b.y.: 4 Cilt. Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fusûl fî'l-usûl*. thk. Ucayl Câsim en-Neşemî. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâretu'l-Evkâf, 2. Basım, 1414/1994.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Me'âlî Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burhân fî usûli'l-fıkḥ*. thk. Abdulazîm ed-Dîb. 2 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 5. Basım, 2012.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Me'âlî Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *Metnii'l-varakât*. Suudi Arabistan: Dâru's-Sümay'î, 2. Basım, 1427/2006.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Me'âlî Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *et-Telhîs fî usûli'l-fıkḥ*. thk. Abdullah Culim en-Nebâlî – Beşîr Ahmed el-Ömerî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, ts.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh b. Ömer b. İsâ. *Takvîmu'l-edille fî usûli'l-fıkḥ*. thk. Halîl Muhyiddîn ei-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Alî b. Tayyib. *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkḥ*. thk. Halîl el-Miss. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1043.
- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', el-Kâdî Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed. *el-'Udde fî usûli'l-fıkḥ*. nşr. Ahmed b. Alî Seyr el-Mübârekî. 5 Cilt. b.y.: y.y, 2. Basım, 1410/1990.
- Eşîr, Davut. “Şâfiî Fıkıh Usûlünde Mustefîd Haber”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/2 (2018), 65-81.
- Fenârî, Muhammed b. Hamza b. Muhammed Şemsuddîn, *Füsûlü'l-Bedâyi' fî Usûli's-Şerâyi'*. thk. Muhammed Hüseyin Muhammed Hasan İsmâîl. 2 Cilt. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1427/2006.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *Faysalü't-tefrîka beyne'l-İslâm ve'z-zendaka (Mecmû'atu'r-Rasâili'l-İmâm el-Gazzâlî)* içinde. thk. İbrâhîm Emîn Muhammed. Kahire: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, ts.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-Mustasfâ fî 'ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed Abdusselâm Abduşşâfî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-Menhûl min ta'lîkâti'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan Heyto. Beyrut: Dâru'l-Fikr el-Mu'âsır, 1419/1998.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *Miyâri'l-ilm fî fenni'l-mantık*. thk. Süleymân Dünyâ. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1961.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Fakih ve'l-mütefakih*. thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Yûsuf el-Garâzî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 2. Basım, 1421.

- İbn Abdilhak el-Bağdâdî, Ebu'l-Fedâil Safiyyuddîn Abdulmu'min. *Kavâ'idü'l-usûl ve ma'âkidü'l-fusûl*. Enes b. Âdil el-Yetâmâ – Abdulazîz b. Adnân el-Îdân. Kuveyt: Dâru Rekâiz, 1439/2018.
- İbn Akîl, Ebu'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed. *el-Vâdih fî usûli'l-fıkıh*. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türki. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1420/1999.
- İbn Berhân, Ebu'l-Feth Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Vusûl ile'l-usûl*. thk. Abdulhamîd Ali Ebû Zunejd. Riyad: Dâru'l-Me'ârif, 1404/1984.
- İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî. *et-Takerîr ve't-tabbîr*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1403/1983.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fî tavâzühî Nubbeti'l-fıker*. thk. Abdullah b. Dayfillah er-Rahîlî. Riyad: Matba'atu Sefîr, 1422.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cil. Beyrut Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, ts.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn el-Harrânî. *Der'u te'âruzi'l-âkl ve'n-nakl*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 10 Cilt. Suudi Arabistan: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed bin Suûd, 2. Basım, 1411/1991.
- İbnu'l-Hâcib, Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus Ebû Amr Cemâluddîn. *Muhtasarü Müntebe's-sûl ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*. thk. Nezîr Hamâdû. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1427/2006.
- İbnu'l-Mevsilî, Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Rıdvân Şemsuddîn. *Muhtasarü's-Şavâ'iki'l-mürsele 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Mu'attıla*. Seyyid İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1422/2001.
- İbnu'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed b. Abdulazîz b. Alî el-Fütûhî. *Şerhu'l-Kevkebi'l-münür*. thk. Muhammed Zuhayl - Nezîr Hamâd. 4 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1413/1993.
- İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fibrîst*. thk. İbrâhîm Ramazân. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2. Basım, 1417/1997.
- İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbnu's-Şalâh (Mar'ifetu envâ'i 'ilmi'l-hadis)*. thk. Nureddîn İtır. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1406/1986.
- İbnu't-Tilimsânî, Ebû Muhammed Şerefuddîn Abdullâh b. Muhammed b. Alî. *Şerhu'l-Me'âlim fî usûli'l-fıkıh*. thk. Âdil Abdulmevcûd – Alî Muhammed Mu'avved. 2 Cilt. Beyrut: 'Âlemu'l- Kutub, 1419-1999.
- İcî, Ebu'l-Fadl Adududdîn Abdurrahmân b. Ahmed. *Şerbu Muhtasari'l-Muntebâ*. thk. Muhammed Hasan İsmâil. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2004.
- İsfahânî, Ebu's-Senâ Şemsuddîn Mahmûd b. Abdirrahmân b. Ahmed. *Şerbu Muhtasarü İbni'l-Hâcib*. thk Muhammed Müzhir Bekâ. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Medenî, 1406/1986.
- Karaman, Abdullah. "Mu'tezilî Usulcü Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'ye Göre Bilgi Kaynağı ve Delil Olarak Âhâd haber". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi (Bilimsel Birikim)* 3/3 (2003), 165-184.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân. *Şerbu Tenkibi'l-fusûl*. thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd. b.y.: Şeriketu't-Tibâ'ati'f-Fenniyye el-Muttahide, 1393/1973.
- Kelvezânî, Ebu'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Bağdâdî. *et-Tembîd fî usûli'l-fıkıh*. thk. Mufîd Muhammed – Muhammed b. Alî b. İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Medenî, 1406/1985.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis İstıblarız*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980.
- Koçyiğit, Talat. "Âhâd Haberlerin Değeri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (1966), 125-142.
- Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî. *İdâhu'l-mabsûl min Burbânî'l-usûl*. thk. Ammâr et-Tâlibî. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1421/2001.
- Merdâvî, Alâuddîn Alî b. Süleymân. *et-Tabbîr şerbu't-Tabrîr fî usûli'l-fıkıh*. thk. Abdurrahmân el-Cibrîn, 'Aved el-Karnî ve Ahmed es-Serrâh. 8 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1421/2000.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmurz b. Ali. *Mirkâtü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*. İstanbul: Dersaadet, 1321.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Şerbu Sahîb Müslim*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2. Basım, 1392.
- Pezdevî, Ebu'l-Hasan Ebu'l-Usr Alî b. Muhammed. *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*. Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi Merkez-ı İlim ve Adâb, ts.

- Rahûnî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Mûsâ. *Tuhfetu'l-mesûl fî şerhi Muhtasarı Müntebe's-sûl*. thk. el-Hâdî b. Husyen Şübeylî - Yûsuf el-Ahdar el-Kayyim. 4 Cilt: Dubai: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Turâs, 2002/1422.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Mabsûl fî 'ilmi'l-usûli'l-fıkıh*. thk. Tâhâ Câbir el-'Alvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1418/1998.
- Ruhâvî, Şerefeddîn Yahyâ b. Karaca. *Hâşiyeye 'ale'l-Menâr (Şerûhu'l-Menâr ve havâşîbi min 'ilmi'l-usûl ile birlikte)*. İstanbul: Dersaadet, 1315.
- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*. thk. Alî Hüseyin Alî. 4 Cilt. Mısır: Mektebetu's-Sünne, 1424/2003.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *Kavâti'u'l-edille fi'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1999.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Uşûl*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Sevgili, Hamit. "Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin Usûl Anlayışında Âhâd Haberinin Epistemolojik Değeri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/ 42 (2019). 227-255
- Subkî, Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *el-İbbâc fî şerhi'l-Minhâc*. thk. Ahmed Cemâl ez-Zemzemî – Nüreddîn Abdilcebbâr Sağırî. 7 Cilt. b.s.: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1424/2004.
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. 2 Cilt. b.s.: Dâru Tayyibe, ts.
- Şâfî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.
- Şankîti, Ahmed b. Muhammed b. Abdilvehhâb. *Haberu'l-Vâhid ve buccâyetuhu*, Medine: 'İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmiyyi, 1422/2002.
- Şankîti, Muhammed el-Hasan ed-Dedû. *Şerhu'l-Varakât*. b.s.: Mevki'u Şezerâti Şankîtiyye Ala's-Şebeketi'l-Ankebûtiyye ts.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tabkiki'l-bak min 'ilmi'l-usûl*. thk. Şeyh Ahmed Azvu 'Înâye. 2 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1419/1999.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî el-Fîrûzâbâdî. *Şerhu'l-Lumâ'*. thk. Abdulmecîd et-Türkî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf el-Fîrûzâbâdî. *Tabakatü'l-fukâba*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru'r-Râid el-Arabî, 1970.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf el-Fîrûzâbâdî. *et-Tebşîra fî usûli'l-fıkıh*. thk. Muhammed Hasan Heyto. Dımaşk: Dâru'l-Fikir, 1400/1980.
- Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn. *Şerhu't-telvîh ala't-Tavdîh*. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Sabîh, ts.
- Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ. *es-Sünen*. thk. Beşşâr 'Avad. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Tûfî, Ebu'r-Rebî' Necmuddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm. *Şerhu Muhtasari'r-ravâza*. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1407/1987.
- Urmevî, Ebû Abdillâh Safıyyuddîn Muhammed b. Abdirrahîm b. Muhammed el-Hindî. *Nihâyetu'l-vusûl fî dirâyeti'l-usûl*. thk. Sâlih b. Süleymân el-Yûsuf- Sad b. Sâlim es-Suveyh. 9 Cilt. Mekke: el-Mektebetu't-Ticâriyye, 1416/1996.
- Üsmendî, Ebu'l-Feth Alâuddîn Muhammed b. Abdilhamîd. *Bezlü'n-naazar fi'l-usûl*. Muhammed Zekî Abdalberr. Kahire: Mektebetu't-Turas, 1412/1992.
- Zekerıyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynuddîn Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed. *Gâyetu'l-vüsûl ilâ şerhi Lübbi'l-usûl*. Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Arabıyyeti'l-Kubrâ, ts.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Behâdir. *el-Babru'l-mubîd fî usûli'l-fıkıh*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubî, 1414/1994.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Behâdir. *Teşnîfü'l-mesâmi' bi-Cem'i'l-cevâmi' (Şerhu Cem'i'l-cevâmi)*. thk. Seyyid Abdulazîz – Abdullah Rabî'. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu Kurtuba li'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî. 1418/1998.